МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА МАКЕДОНСКИЯТЪ „НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“
КНИГА III.

БОРБАТА
ВЪ
КОСТУРСКО И ОХРИДСКО
(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
НА
ИВАНЪ ПОПОВЪ, СМИЛЕ ВОЙДАНОВЪ, ДЕЯНЪ ДИМИТРОВЪ
И НИКОЛА МИТРЕВЪ

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1926.

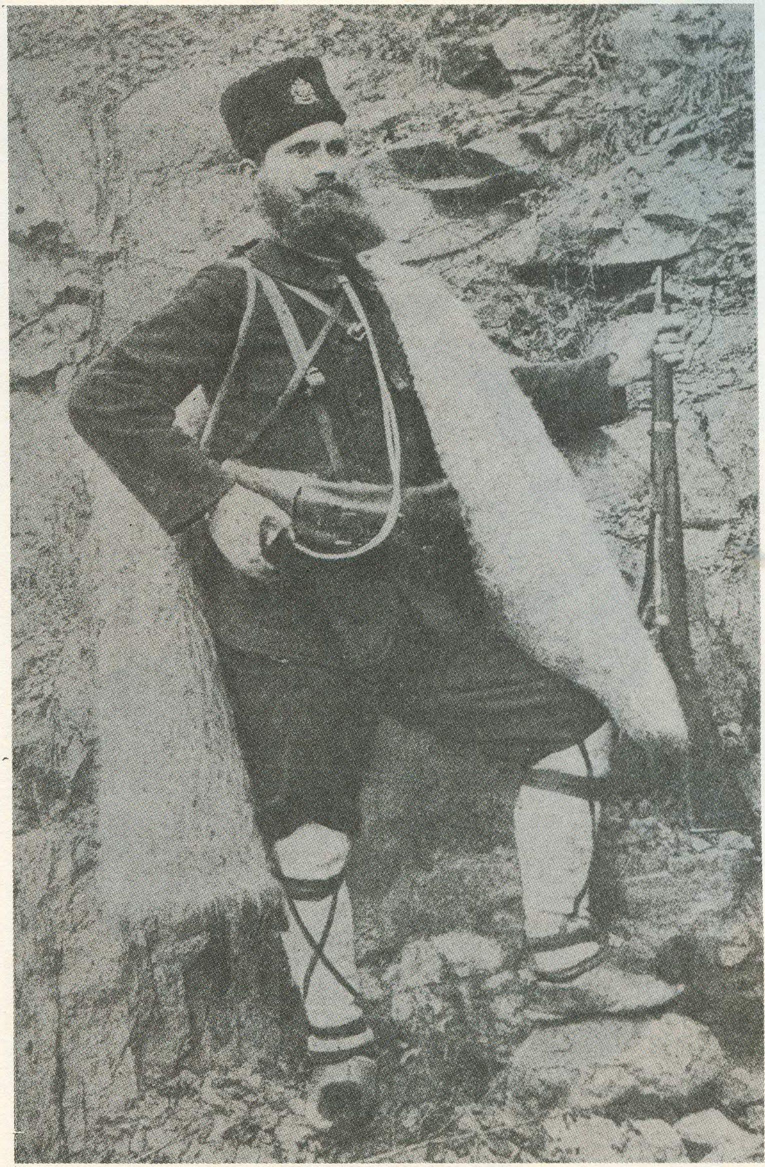

ИВАНЪ ПОПОВЪ

Костурски войвода.

БОРБАТА ВЪ КОСТУРСКО

СПОМЕНИ

на

ИВАНЪ ПОПОВЪ

Костурски войвода.

ПРЕДГОВОРЪ.

„Който отдалечъ гледайки оценява непосилната революционна борба за освобождението на Македония по досега постигнатитѣ външни резултати, може би ще я счете за обикновена проява на една наивна, безогледна самонадеяность, завършила съ пъленъ неуспѣхъ. Инакъ обаче ще се произнесе за това народно движение единъ день историята, особено следъ като станатъ въ подробности известни смѣлитѣ подвизи на самия народъ и на водителитѣ му — малки и голѣми — въ тая гигантска борба. Тя наистина изкара на яве много народни добродетели, проявили се съ такава сила и чистота, каквито въ подобни исторически моменти рѣдко сѫ показали други, по-голѣми и по-културни народи. А особено трѣбва да се изтъкне, че между рѫководителитѣ на революцията се отличиха множество хора съ желѣзни характери и безпримѣренъ патриотизъмъ, герои, сравнително по-рѣдки у насъ и затова заслужаващи особена почить. Македонската революция отъ къмъ тая си вѫтрешна страна просто поразява съ изобилието отъ чудни примѣри на пълно себеотрицание и на небивалъ героизъмъ“.

Съ горнитѣ думи почвамъ азъ нѣколкото си животописни бележки за покойния Иванъ Поповъ, костурски войвода, когато преди четири години узнахъ за необикновената трагична смърть на този рѣдъкъ човѣкъ и герой.[1] Имайки предъ очи примѣра на Ив. Поповъ, който е единъ между многото знайни и незнайни като него, прекланямъ се предъ тая кървава македонска епопея, макаръ че тя покоси много свѣтъ и донесе на народа много и страшни злощастия, на които, за жалость, още не се вижда краятъ.

Иванъ Поповъ (Попъ-Костадиновъ) е роденъ на 1871 год. въ село Лески, Неврокопско. Той бѣше хубавъ, високъ и сназенъ мѫжъ, съ руси коси и твърде благъ погледъ. Следъ Илинденското въстание, въ което той бѣ взелъ най-деятелно участие като боевъ войвода отъ първа рѫка, най-сетне и той се бѣ прибралъ съ около 16-тина свои четници въ България. Било му сѫдено, както читательтъ подробно ще узнае отъ споменитѣ му, следъ като на отиване въ Костурско презъ Гърция претегли въ тази небратска земя най-грозни физически и морални мѫки, сѫщото да преживѣе и на връщане, принуденъ по една зла орисия пакъ да мине презъ сѫщата Гърция и още единъ пѫть да изпита дивата жестокость на тая наша вѣковна душманка. А какъ доблестно е носилъ Поповъ и въ Гърция и въ Македония своя тежъкъ кръстъ на идеалистъ-поборникъ за македонската свобода! Въ боеветѣ съ турцитѣ той остава отъ никого ненадминатъ юнакъ, невъзмутимъ, спокоенъ, готовъ съ радость, съ пѣсни въ уста да сложи живота си жертва на народния олтаръ за свободата. Безъ колебание мога да кажа, че между множеството първи македонски юнаци въ най-благородния смисълъ на думата Иванъ Поповъ е между най-първитѣ. Неговитѣ спомени, които тукъ обнародвамъ, сѫ особено ценни поради изобилието на факти и поради естественото, твърде вещно и увлѣкателно изложение.

---

[1] Вж. въ списаниато „Македония“, София, 1922 год. кн. I, януарий, стр. 43 натат. Въ кн. I, III, V и VI, год. I, 1922 на сѫщото списание публикувахъ съ значителни съкращения споменитѣ на Ив. Поповъ, които сега тукъ печатамъ изцѣло, както сѫ записани.

Поповъ бѣше необикновено чиста душа съ твърдъ характеръ. При това той бѣше до крайность скроменъ. Той нѣмаше училищно образование, но се отличаваше съ немалка, вродена интелигентность. Може би тъкмо заради това неговитѣ добродетели ми правѣха по-силно впечатление. Той представяваше добрия, непокваренъ юначенъ българинъ, угнетения съ вѣкове, но не сломенъ народенъ духъ. За душевното величие на тоя юнакъ читательтъ самъ ще си състави понятие, когато до край проследи неговата дейность въ Македония, както е описана въ споменитѣ му. И азъ напълно можахъ да го оценя, когато докрай се свърши разпитътъ ми за преживѣното отъ него въ Македония, което азъ по негово казване записвахъ. Първата среща съ Попова, съ когото и за пръвъ пѫть се запознахъ, имахъ на 26 февруарий 1904 година, а последната на 5 мартъ с. г., както се види и отъ датитѣ, които съмъ отбелѣзвалъ въ рѫкописа си, печатанъ по-долу. Следъ това отъ време на време случайно го срещахъ въ София и го виждахъ все такъвъ, какъвто го знаехъ. Дойдоха войнитѣ — балканската, междусъюзнишката, всеобща, въ които Поповъ е вземалъ участие. Помня, че следъ първата народна катастрофа го видѣхъ много съкрушенъ, каквито, впрочемъ, тогава бѣха всички добри българи. Още по-убитъ и вече необикновено мраченъ ми се видѣ следъ втората народна гибель, въ 1918 год. При една случайна среща нищо не можахме да си кажемъ, само жално се изгледахме. Мина се време, и азъ прочетохъ въ вестницитѣ поразителната новина, че овчарчета намѣрили прогнилия трупъ на Ивана Поповъ въ канаритѣ надъ Драгалевския монастиръ, близу до поетичния „Пашабунаръ“, гдето Поповъ самъ е турилъ край на живота си. Що е накарало тая велика душа така да свърши, не се узна точно. Той е билъ въ материална тѣснотия, търпѣлъ е лишения, а безъ съмнение и душевни терзания. Той много и незаслужено ще да е страдалъ, и въ своята скромность, види се, той не е дръзналъ да се оплаква, а е предпочелъ тихо и безмлъвно да си отиде.

София, XII 1925.

Л. Милетичъ.

I.

Иванъ Поповъ (Попъ Костантиновъ). — Поповъ решава да посвети живота си на македонското освободително дѣло и търси случай да замине съ чета въ Македония. — Следъ дълги лутания най-сетне съ съдействието на Г. Дѣлчевъ Поповъ постига цельта си и е готовъ да замине.

26 февруарий 1904 г.

Роденъ съмъ на 1871 год. въ с. Лески (Неврокопско). Баща ми Костандинъ бѣше свещеникъ. Въ селото си и въ околностьта до 18-та си година слугувахъ. Научихъ се да чета и пиша, вече възрастенъ, въ родното си село. На 1889 год. минахъ въ България и постѫпихъ на военна служба въ пѣхотата, въ 11 Сливенски полкъ, въ който останахъ на свърхсрочна служба като фелдфебелъ до 1895 год. Презъ сѫщата година се уволнихъ, за да взема участие въ тогавашното македонско въстание. Подбуди ме общото движение, особено печатътъ. Имахъ братъ въ Сливенъ, който преди бѣше на военна служба, а тогава се занимаваше съ частна работа. Той бѣше единъ отъ главнитѣ инициатори въ Сливенъ да се сформирува една чета за да вземе участие въ въстанието. Тогава и азъ се уволнихъ и тръгнахъ подиръ четата, която по-рано замина и бѣ дошла въ София и отъ тукъ бѣше заминала на 6-дневно обучение къмъ Рилския манастиръ. Азъ закъснѣхъ, че уволнението ми трѣбваше да стане чрезъ дивизията, следъ като посочихъ причини. Записахъ още 23-ма души доброволци и пристигнахъ първомъ самичъкъ, за да видя, какъ ще замина. Тогава Котелъ бѣ изгорѣлъ, мнозина македонци отъ тамъ се обадиха, че ще дойдатъ, и молѣха да ги почакамъ още 2—3 седмици, докато си свършатъ работата по контрактувани постройки. Азъ не искахъ да чакамъ и бързахъ. Китанчевъ въ София ми казваше, че имало протестъ отъ Силитѣ щото България да спре това движение. Споредъ Китанчева минаването не било възможно, защото правителството взело сериозни мѣрки и недопускало да минаватъ. Въ това време поручикъ Луковъ, родомъ сливненецъ, който бѣше взелъ участие заедно съ Мутафовъ и Начевъ, тъкмо се бѣ върналъ отъ Македония, и той въпрѣки мнението на Китанчева вѣрваше, че все ще можемъ да минемъ, но само къмъ Одринско. И азъ телеграфирахъ на македонцитѣ, които бѣха слѣзли отъ Котелъ въ Сливенъ та бѣха станали, заедно съ записанитѣ отъ мене, 70 души. Брата ми, по причина, че бѣ взелъ участие преди туй, при погребението на Стамболова, въ една противустамболовистическа-македонска демонстрация, грабнаха и го интернираха въ Сливенъ. Отъ тамъ братъ ми ми писа, че има 70 души та да поискамъ съдействие отъ Комитета, за да преминемъ. Комитетътъ отказа и телеграфира на брата ми да разпустне момчетата, а пъкъ Луковъ ме накара да телеграфирамъ напротивъ да ги задържи, и той ги задържа. Склонихъ да ида и въ Одринско, само да не се върщамъ въ Сливенъ, че ме бѣ срамъ, като бѣхъ тръгналъ съ толкова голѣма охота. Между туй се запознахъ съ Кочо Лютата, който имаше намѣрение да мине пакъ въ Македония, и ми предложи да тръгна съ него. Предпочетохъ да ида съ него отколкото съ Лукова за Одринско, за кждето трѣбваше да пжтуваме 12—13 дена пеши. И тъй потеглихъ съ Кочо Лютата. Луковъ замина за Сливенъ, но четата тамъ се разпустна.

Азъ съ Кочо заминахъ за Дупница, гдето записахме нѣколко момчета, за да си образуваме чета. Съобщихъ това на брата си, който тъй сжщо дойде при насъ. Бѣхме въ дома на Кочо Лютата, който отиде въ Кюстендилъ да вземе пушки отъ склада (възвърналитѣ се отъ Македония дейци бѣха оставили пушкитѣ си въ единъ складъ) и да ги докара въ Рилския манастиръ та отъ тамъ заедно да заминемъ. Докато докара пушкитѣ, правителството ни подуши и ни интернира, мене и брата ми, въ София. Интернира ни околийскиятъ началникъ, който не ни позволи да отидемъ въ Рила, а ни проводи въ София съ голѣма грубость подъ конвой. Като пристигнахме въ София, Китанчевъ бѣше се поминалъ. Ляповъ бѣше въ Комитета и ни каза, че минаването въ Македония е невъзможно, а бѣше настжпила есень. Върнахъ се пакъ въ Сливенъ, постжпихъ пакъ на службата си и останахъ въ нея до 18 априлъ 1902 год.

Когато Сарафовъ бѣше на чело на Комитета, бѣхме му изпроводили наедно съ брата си малко събрани помощи и му писахме, да ни има предъ видъ въ случай на едно въстание въ Македония, — че сме готови всѣки часъ да вземемъ участие. По поводъ на това писмо се запознахме съ Сарафова. Братъ ми дохаждa въ София и лично се видѣ съ Сарафова. Азъ после се видѣхъ съ секретаря му Ковачевъ, който ми даде упжтване да ида въ Сливенъ, да дамъ оставка, че сетне ще ми опредѣлятъ районъ въ Македония. Сарафовъ—Ковачевъ тогава още бѣха добре съ Вжтрешната организация, — тѣ представляваха и Вжтрешна и Външна организация. Отидохъ въ Сливенъ и веднага подадохъ заявление за уволнение. Между туй Ковачевъ ми писа, че се измѣнили условията, мжчно било преминаването. Мисъ Стонъ бѣше хваната, та каналътъ билъ развален. Той още ми писа да чакамъ до пролѣть та заедно сме щѣли да заминемъ. И така останахъ за презъ зимата, чакайки да ме повикатъ. На пролѣтьта дохажда въ Сливенъ Димитъръ Стефановъ, представитель на Вѫтрешната организация, съ цель да намѣри нѣкои вещи лица за войводи. Той бѣ разпиталъ въ Сливенъ и бѣха му казали за мене. Азъ пъкъ бѣхъ се вече обещалъ и чакахъ само да ме поканятъ. Срещнахъ се съ него; той ми предложи, каза ми, че има нужда отъ хора. Съгласихъ се. Каза ми, че интересьтъ на дѣлото изисква да бѫдемъ привързани къмъ Организацията, а не да се влияемъ отъ личности. Казахъ му, че азъ само на дѣлото искамъ да служа. И така, вече уволненъ, заминахъ за Пловдивъ, гдето се срещнахъ съ покойния Дѣлчевъ; тогава прьвъ пѫть се запознахъ съ него. По-рано много бѣхъ чувалъ за него. Дѣлчевъ ми обясни, какво е Вѫтрешната организация. Каза ми, че азъ ще мога направо да отида и да действувамъ като самостоятеленъ войвода въ Костурско. Даде ми и устава и правилници на организацията. Знаехъ вече, че има чети, че има рѫководители.

II.

Поповъ съ седемь души другари заминава за Гърция.—На 1 май 1902 г. пристигатъ въ Пирея. — Нещастна случка на 30 юний при преминаването рѣката Саламбри. — Четата заловена отъ гърцитѣ; звѣрско отнасяне на гръцкитѣ власти съ четницитѣ. — Три месеца и половина въ гръцки затворъ. — Нови премеждия при преминаването македонската граница. — Поповъ най-сетне пристига въ Костурско, гдето като войвода поема да води чета.

Отъ Пловдивъ дойдохъ въ София и го почакахъ 10 дена. Съ 7 души другари, снабдени съ пашпорти, тръгнахме за Гърция презъ Варна—Цариградъ—Пирея на 2 май 1902 год. съ другаритѣ: Коста Калканджиевъ, род. отъ Малко Търновско (и той бѣше предназначенъ за войвода); Дамянъ Илиевъ отъ с. Загоричани (бивши учитель въ Македония); Коста Василевъ отъ Блаца (Костурско), работникъ; Кочо Василевъ отъ с. Кондороби (Костурско), работникъ, по-рано е билъ въ чета пакъ въ Костурско; Цвѣтко Христовъ, работникъ отъ с. Кономлади и Димитъръ Наумовъ отъ с. Бабчуръ (Костурско), работникъ тукъ.

Стигнахме въ Пирея на 11 май. Тамъ ни посрещна тамкашниятъ председатель на македонското дружество въ Атина, Лазаръ Киселинчевъ отъ с. Косенецъ (Костурско), който знаеше, че идемъ. Четирма отъ другаритѣ ни заминаха за Лариса, преоблѣчени като жетвари, а азъ, Калканджиевъ и Дамянъ Илиевъ минахме за единъ день презъ Атина и следъ осемъ дена заминахме за Лариса. Тамъ бѣхме у единъ македонецъ шивачъ, по име Никола, скрити въ кѫщата му. Тамъ се въорѫжихме, купихме си Гра-пушки и заминахме за с. Макрихоръ; слѣзохме въ кѫщата на единъ българинъ, Христо, който ни служеше за куриеръ. Присъединиха се къмъ насъ и други македонци съ цель да минатъ съ насъ като другари, — за по-лесно, именно като ни видѣха въорѫжени; присъединиха се четирма и куриерътъ та всичко петима. На 30 юний презъ нощьта тръгнахме като чета, за да минемъ рѣката Саламбри. Тръгваме нощно време, за да я минемъ съ лодка, която се кара съ вѫже. За да минемъ тайно и за да не ни забележи воденичарътъ отсреща, гдето бѣше лодката, Калканджиевъ се съблѣче, преплава рѣката и тихо докара лодката на отсамния брѣгъ къмъ насъ. Лодката бѣше се ударила и бѣше влѣзла въ нея вода. Когато наскочиха 5 души въ лодката и забележиха, че има вода въ нея, изхвърлиха малко съ тенеке отъ водата и казаха, че нѣма нищо, че може да се върви. Две момчета бърже слѣзоха, като видѣха много вода вѫтре, а другитѣ взеха да черпятъ и казаха, че нѣма нищо, та едно отъ двѣтѣ момчета пакъ влѣзе. Когато дойдоха на срѣдъ рѣката, вжжето се скжсва, лодкатата се преобръща и всички се удавятъ освенъ Калканджиевъ, който успѣ плававайки да се върне къмъ насъ. Въ нощната тъмнина слабо се виждаше, когато стана туй. Калканджиевъ остана голъ; дадохме му едно отъ нашитѣ палта, гащи и риза. Между удавенитѣ бѣше и куриерътъ та никакъ не знаехме мѣстото. Тръгнахме на посока по рѣката, за да се отдалечимъ отъ това мѣсто. Бѣхме пратили две момчета на една воденица да вэематъ нѣколко пушки, които бѣха оставени по-напредъ тамъ. Бѣхме си опредѣлили сборно мѣсто презъ рѣката. На сутриньта се изнамѣрихме, заминахме съ друга лодка и единъ влахъ ни заведе до границата. На границата влахътъ отиде да разгледа, да нѣма на близу постъ, и избѣга. Пратихме въ Лариса да доведатъ другъ куриеръ, а между туй две момчета отидоха да търсятъ хлѣбъ въ едно село, но единъ гръцки войникъ се усъмнява, улавятъ ги и съ бой ги накарватъ та казали, где сме. На сутриньта ни заобикаля гръцка потера. Ние мислихме, мислихме, да откриемъ ли огънь, защото можехме да ги избиемъ, но отъ друга страна като нѣмахме водачъ, щѣхме сетне да бждемъ изловени и да виснемъ на бесилката. Предадохме се. Съ вързани назадъ ржце — на мене силно вързани ржцетѣ, и то така силно, че пръститѣ ми отекоха, та ако ни бѣха държали още нѣкое време така, щѣхме да изпопадаме. Мене ми окачиха и втора пушка на шията. Единъ по-влиятеленъ човѣкъ се смили, като ни видѣ така лошо вързани — почти бѣше спрѣло движението на кръвьта въ ржцетѣ — та ни поотпуснаха малко вжжето и ни поведоха къмъ околийския градъ Търново. Вървѣхме около 3—4 часа. Преди да стигнемъ въ Търново минахме презъ едно село, гдето ни дадоха да ядемъ.

Въ Търново полицейскиятъ приставъ, застаналъ на вратата съ единъ дебелъ бастунъ, се развика: „вжтре куче!“ — и всѣкого силно ще удари съ бастуна та така ще влѣзе въ затвора; удряше звѣрски. Като дойде до мене, бастунътъ се строши, или че по-силно удари или че бастунътъ вече бѣше отъ другитѣ удари спуканъ. Въ затвора презъ нощьта прекарахме безъ хлѣбъ, безъ храна, а бѣхме останали и безъ пари. Сжщата вечерь повикаха на следствие мене и още едного отъ другаритѣ. На сутриньта вързани ни пратиха въ Лариса. Тукъ цѣлиятъ градъ се струпа. Войницитѣ, които ни конвоираха, взеха да пѣятъ, — заловили български комити, народътъ се натрупа, нѣкои се заканватъ, други скърцатъ съ зжби. Тамъ въ участъка пакъ истиндакъ. Ние все казваме, че по частна работа отиваме, — да си видимъ домашнитѣ. Ужъ куриерътъ, влахътъ, що се удави, — ни надумалъ да вземемъ по една пушка та хемъ да се вардимъ по пжтя, хемъ като я продадемъ сетне тамъ, да си изкараме нѣкоя пара печалба. Бѣха ни оставили гладни; стояхме четири дена, и вмѣсто да ни освободятъ ни затвориха въ окржжния затворъ, гдето ужасно прекарахме три месеца и половина на влажно мѣсто, на голи дъски, съ по 300 драма хлѣбъ и по 10 пари на день. Следъ месецъ и половина получихме малко пари, едни отъ родители, а други отъ Комитета. Азъ чрезъ брата си съобщихъ всичко — та получихме стотина лева. Презъ тѣзи 3¹/₂ месеца се обърнахме до българския агентъ Цоковъ въ Атина, писахме му, телеграфирахме му, но никакъвъ отговоръ не получихме, макаръ че му писахме, че между насъ има и български поданици. Види се, не се е застжпилъ. Писахме и на гръцкото министерство на правосждието, но и отъ тамъ нѣма отговоръ. Най-сетне азъ направихъ една дописка чрезъ брата си до софийския вестникъ „Вечерна Поща“, въ която подканяхъ българското общество да се заинтересува. По поводъ на това се дигна въ печата малко врява. Покойниятъ Дѣлчевъ бѣше ходилъ при гръцкия консулъ въ София и въ следствие на това, види се, най-сетне ни освободиха. Изобщо гърцитѣ тогава страшно преследваха българитѣ. Печатътъ имъ ужасно насъскваше обществото противъ българитѣ. Затварятъ, когото българинъ сварятъ.

Следъ като ни освободиха, Калканджиевъ се разкая, върна се въ България, а Дамянъ Илиевъ отиде въ Египетъ, въ Каиро, при баща си, работникъ въ тютюнева фабрика. Азъ се бѣхъ заклелъ, живъ мъртъвъ да ида, кѫдето съмъ тръгналъ. Съ останалитѣ тръгнахме заедно съ единъ влахъ, нарочно изпроводенъ отъ костурскитѣ рѫководители, да ми бѫде куриеръ. Него гърцитѣ бѣха подушили въ Лариса та го затвориха заедно съ насъ. Бѣха намѣрили въ дрехитѣ на удавенитѣ и една връзка съ 300 екземпляра отъ комитскитѣ устави и правилници на вѫтрешната организация и други революциони книжки. Та като отричахме ние, тѣ ни посочиха уставитѣ, а ние рекохме, че може куриерътъ, влахътъ, да е билъ нѣкой комитетски човѣкъ.

Съ новия куриеръ отидохме въ града Трикала. Тукъ взехме три пушки, барутъ, капсули и пружини, колкото да имаме малко орѫжие. Този влахъ, който бѣше изпратенъ за куриеръ, не знаеше мѣстото до границата. Съ една лира единъ гъркъ ни доведе до границата и ни предаде отново на гръцки селяни. Пушкитѣ си бѣхме скрили въ гората. Гъркътъ бѣше ни издалъ. Откриха ни пушкитѣ и ни ги взеха. Обърнаха ги противъ насъ. Така минахме границата съ голи рѫце. На турска територия въ едно гръцко село трѣбваше да пренощуваме, докато се мръкне. Човѣкътъ гръкъ, който другъ пѫть е приемалъ подобни гости, за пари услужвалъ, отказа да ни приеме, а ни препоржча единъ другъ човѣкъ, ханджия. Въ това време насрещу да стои единъ бегъ, чува разговора и го питалъ, какви сме хора, а той му казалъ, че аджаба ще да сме комити. Случайно пъкъ да мине и войска, която идѣла да смѣни пограничната войска. Бегътъ имъ казва, и тѣ тръгватъ да ни търсятъ. А пъкъ ние срещу конака на самия бегъ бѣхме влѣзли въ единъ запустѣлъ ханъ. Чакахме съдържателя на хана да ни донесе храна, но той не дойде. Куриерътъ самъ излѣзе да донесе храна. Влахътъ вижда войската до хана, и като не е могълъ вече да се дръпне вжтре, смѣсва се съ войската, а бегътъ го пита, не е ли видѣлъ насъ. Той казалъ, че не, че той си е овчарь. И така прекарахме него день. На третия день вече бѣхме въ Костурския край въ с. Джупанища. Тукъ вече заварихме селото организирано. Най-стариятъ организаторъ е билъ Лазаръ попъ Трайковъ. Въ село си имаше комисия, та комисията ще ни посрещне. Казаха ни, че четата е въ с. Джмбени. Тогава имаше две чети. Едната водѣше Никола Андреевъ (род. отъ с. Мокрени, Костурско), а другата Георги Папанчевъ (род. отъ Сливенъ, запасенъ подпоручикъ); тѣ бѣха дошли, изпратени следъ като насъ ни бѣха заловили. Като пристигнахъ, поехъ четата на Папанчева, а Папанчевъ отиде въ Леринско. Него сетне убиха въ едно сражение въ Леринско преди въстанието. Въ Дъмбени се срещнахъ и съ ржководителитѣ на костурския районъ, които се указаха че се движатъ заедно съ четата. Въ самия Костуръ, гдето имаше съвсемъ малко българи и гдето организация нѣмаше, ржководители бѣха Василъ Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ, Лазаръ попъ Трайковъ, Манолъ Розовъ[1] и Михаилъ Николовъ. Тръгнахъ заедно съ тѣхъ. Следъ нѣколко дена, като донесоха ржководителитѣ на битолското началство, че съмъ пристигналъ, последното заповѣда Папанчевъ да иде въ Леринско, а азъ да остана въ Костурско. И азъ останахъ тукъ за войвода на четата.

---

[1] Трайковъ и Розовъ сетне бидоха убити — първиятъ отъ Коте, а вториятъ въ едно сражение на Нидже планина.

III.

Първитѣ организаторски действия на Попова. Общи селски революционни събрания. — Образуване женски дружества. — Първа среща съ турска войска. — Женитѣ масово отиватъ въ Костуръ да искатъ освобождението на арестуванитѣ. — Успѣшна агитация по селата.

Продължихме да се движимъ по селата. Тамъ бѣше вече пристигналъ полковникъ Янковъ и въ следствие на това бѣше захванало силно движение на войскитѣ, ставаха обиски и пр., които затрудняваха движението на четитѣ, особено единъ месецъ следъ като пристигнахъ; азъ пристигнахъ на 1 октомврий. До септемврий все още можеше да се агитира. Въ всичкитѣ села вече организацията бѣше хванала корень. До мое време четата е събирала само по-избрани хора, по списъкъ, — довѣрени. Азъ открито започнахъ да събирамъ селянитѣ, мжже, жени безъ разлика. Проповѣдвахъ имъ въ събранията. Събранията ставаха тържествено, съ пѣсни при свършването. Четницитѣ пѣеха революционни пѣсни, нпр. „Боятъ настана“, „Живъ е той живъ на Балкана“, „Напредъ, напредъ за слава на бойното поле и македонска свобода“, „Обичамъ, мамо, обичамъ, въ гора зелена да ходя, отборъ юнаци да водя, до триста мина дружина“. Въ моята чета бѣха 15 души. Момчетата бѣха все костурчани, въоржжени съ Грà-пушки. Имаше 2—3 манлихерови, останали отъ четата на полковникъ Янковъ. Чакаларовъ понапредъ самъ е водилъ четата, но като е видѣлъ, че има нужда отъ ржководитель, бѣше оставилъ четата да я води войводата. Образувахме и женски дружества по селата съ цель да помагатъ на дѣлото съ облѣкло, пране на дрехитѣ и изпълняване пощенска служба, когато не могатъ я върши мжже. На десеть кжщи се събира по една „чаушка“, а общо сж ржководени отъ учителката, гдето има такава, или направо отъ селската комисия. Селскитѣ комисии състояха отъ по петь души. Имаше и селски чети, — за посрещане, изпращане, за усилване на районнитѣ чети и пр. Така ходихме по селата презъ зимата.

Въ с. Смърдешъ, родно мѣсто на Кляшевъ и Чакаларовъ, понеже бѣха извършили и едно убийство на единъ тѣхенъ съселянинъ, подозрѣнъ въ шпионство, Чакаларовъ нѣмаше особени симпатии. По-преди това село е било най-горещо, но доста бѣше охладѣло прѣмо Чакаларовъ. Той имъ пращаше остри писма и съ това още повече се противѣха. Турцитѣ турнаха войска и въ Смърдешъ, та това направи сношенията съ Смърдешъ още по-мжчни. Азъ влѣзохъ въ Смърдешъ преоблѣченъ въ попски дрехи. Щомъ влѣзохъ, съблѣкохъ се. Отидохъ съ цель да правя махленски събрания, да уредя селска комисия, селска чета, женско дружество и изобщо да се уреди всичко, както и да изгладя недоразумѣнията между тамошнитѣ ржководители — Чакаларова, Кляшева и съселянитѣ имъ. Престояхъ около 12 дена. Тогава тамъ влѣзе и гръцкиятъ владика, та азъ трѣбваше да обръсна брадата.

На 31 декемврий бѣхъ самичъкъ въ с. Дъмбени. Поради потеритѣ четата я пръснахме по единъ-двама по разни села, за да прекара кризиса. Като останахъ самичъкъ, въ единъ ханъ обучавахъ селянитѣ въ военно обучение. Обадиха ми, че Чакаларовъ дошелъ въ една кжща. Отидохъ при него. Имахме да свършимъ селска кореспонденция; свършихме я (все съ шифъръ). Азъ си отидохъ на своята квартира, а Чакаларовъ си остана въ своята. На зараньта, види се по предателство или по съмнение, наближила до 250 души войска. Селската стража о време обади, и ние неусетно излѣзохме още преди да заобиколятъ селото. Но после войската ни намѣри диритѣ; бѣхме се установили надъ селото да гледаме, какво ще става. Откри ни единъ турски низаминъ по диритѣ на нашитѣ стжпки: нашитѣ опинци иматъ гвоздеи, послани сж изцѣло съ гвоздеи, и всичкитѣ комити отъ четата такива опинци носятъ. Доближи ни, и ние тогава видѣхме, че ни откриха. Отвориха огънь срещу насъ, но ние успѣхме да се измъкнемъ. Азъ залегнахъ и отворихъ огънь. Селянитѣ, като чуха гърмежи, бѣха почнали да се готвятъ да нападнатъ на войската. Кляшевъ бѣше съ по-голѣма групичка отъ четата въ едно съседно село. Като му обадили, и той вече тръгналъ на помощь, а и селскитѣ чети мислили вече да се упжтятъ. Ние това си го имаме за правило: веднъжъ една чета заобиколена, другитѣ ще и идатъ на помощь. Та щѣше да стане цѣло въстание, ако не бѣхъ прекратилъ да стрелямъ и ако не бѣхме се одръпнали на страна. Тогава турцитѣ заобиколиха селото и взеха мнозина отъ селянитѣ да ги каратъ въ града Костуръ. Но организиранитѣ жени, отрано подготвени, излѣзоха предъ войската съ колове и камъни и заявиха, че или ще имъ пуснатъ мжжетѣ или ще трѣбва първомъ тѣхъ до една да избиятъ. Тогава турцитѣ пуснаха селянитѣ и забраха само селскитѣ ази и коджабашията (кмета). Тогава биха нѣкои селяни, между които селянинътъ Кольо Поповски, който падна въ несвесть. Бѣха му ударили до 80 тояги. Той даде 2—3 бѣли меджидии, за да му позволятъ да се увие въ кожи. Селянитѣ въпрѣки изтезанията нищо не предадоха.

27 февруарий.

Следъ това съ Чакаларова и още единъ невъоржженъ селянинъ отъ селото, Лазаръ Поповски, отстжпихме по планината, и като знаехме, че ако прехвърлимъ по-нататъкъ планината, ще се срещнемъ съ аскера, който бѣше въ Кономлади и Поздивища, решихме за по-добре да вземемъ тамъ позиция и да се сражаваме, до колкото можемъ. Следъ това минахме въ селото Габрешъ. На другия день получихме писмо отъ Дъмбени, че войската си отишла, и ние можахме пакъ да се завърнемъ. Тукъ узнахме, че кметътъ и азитѣ сж били закарани въ Костуръ. Ние искахме да изпратимъ до десетина жени, да се оплачатъ на каймакамина, за да се освободятъ заловенитѣ, но явиха се за тая цель 100-тина жени и всичкитѣ отидоха. Стражата ги спирала да не влѣзатъ въ конака, но тѣ на сила влѣзли викайки, че този конакъ е нашъ, ние плащаме данъци и имаме право да влѣземъ вжтре, да искаме отъ каймакамина да пусне селянитѣ. Следъ единъ два дена наистина ги освободиха. Ние изпратихме пакъ повече жени въ Битоля да дадатъ поплака до консулитѣ и валията, че войскитѣ, които дохождатъ да гонятъ комити, опустошили и ограбили селото. Съ това се завърши малката афера въ Дъмбени. Това бѣше на 31 декемврий. На 1 януарий 1903 год. се бѣхме завърнали въ Дъмбени. Презъ месецъ октомврий на 30-и, 1902, когато отивахме по агитация въ селото Търново, влизайки въ селото бѣше ни забелѣзълъ воденичарътъ, нѣкой си Лазаръ, и ни предалъ на войската въ близкитѣ села, като посочилъ и кжщитѣ, гдето сме слѣзли. Тогава войската имаше такъвъ страхъ отъ комититѣ, че не се реши сама да нападне, ами съобщи въ Костуръ и отъ тамъ въ Леринъ, та съ 800 души войска заобиколиха селото. Но благодарение на туй тѣ позакъснѣха, и когато бѣхме ние вънъ отъ селото, видѣхме, че войската го заобиколи. Правиха обиски, биха хора, ние видѣхме, когато биеха единъ овчаръ, като го влачеха по земята. Но нищо не откриха, ние се измъкнахме. Предательтъ Лазаръ, като се научи, че ние сме го узнали, побѣгна и намѣри прибѣжище при Коте. Знаеше, че инакъ ще бѫде убитъ.

Презъ януарий 1903 г. времето бѣше малко потопло, та се сбраха двета̀ чети въ купъ и усилихме агитацията по селата. Така продължихме и презъ февруарий. Ето селата, които посетихме: Джупа̀ница, Дъмбени, Ко̀сенецъ, Лоба̀ница, Смърдешъ, Въмбелъ, Върбникъ, Брѐзница, Га̀брешъ, Апоскепъ, Шестѐово, Горно и Долно Дрено̀вени, Поздѝвища, Коно̀млади, Ба̀бчуръ, Ста̀тица, Вѝшени, Бла̀ца, Черѐшница, Куманѝчево, Елѐово (арнаути християни), Олища, Тихо̀лища, Кондо̀роби, Бо̀бища, Загорѝчани, Мо̀кренъ, Прекопа̀на, Чурѝлово, Ма̀некъ, Изглеби, Сторѝчани, Жу̀жѐлци, Снѝчени, Могѝла, Езерецъ, Оло̀вради, Лебѝшево, Слѝмница, Хру̀пища (мюдюрлукъ), Клисура (власи). Въ Кондороби има и турци; въ Езерецъ малко турци — единъ бегъ, а инакъ всичкитѣ села сѫ чисто български. Селата сѫ много хубави, — кѫщитѣ издигнати и хубави.

IV.

Поповъ заедно съ Борисъ Сарафовъ заобиколени отъ турцитѣ въ село Смърдешъ. — Следъ упорито сражение българскитѣ чети си пробиватъ пѫть. — Изтезания и арести на селянитѣ. — Реорганизация на четитѣ; нови центрови войводи. — По-усилена агитация по селата. — Следъ конгреса въ Смилево — два районни конгреса въ Костурско. — Сражение при с. Псодери. — Поповъ по селата въ Костенарията. — Въ надвечерието на въстанието.

Въ февруарий м. минахъ съ рѫководителя Кляшевъ и още войводата Митре Влахчето въ тъй наречената Костенария (въ селата Сторѝчани, Жу̀жѐлци, Снѝчени, Могила, Езерецъ, Доляне, Оловради). Тамъ само единъ пжть бѣше ходила чета, но въ време, когато мжже нѣмало, та едвамъ нѣщо знаели въ нѣкои села за Организацията. Въ с. Доляне, Лебйшево, Езерецъ и Оловради нѣмаше никаква организация. До 26 мартъ прекарахме тамъ съ агитация. Следъ това ни се извести, че Сарафовъ е пристигналъ въ Костурско и ние се прибрахме и се срещнахме съ него. За първъ пжть лично го видѣхъ на 26 мартъ въ с. Косенецъ. Той бѣше дошелъ съ четата си като ревизоръ. Четата му бѣше отъ България, въоржжена съ манлихерки, — около 10-тина души. Ние имахме високо мнение за него. Той минаваше подъ псевдонимъ Крумски. Направихме събрание въ Косенецъ и тамъ го изказахме съ сжщинското му име. Ние още презъ зимата получихме отъ Битолското управително тѣло заповѣдь, да повикаме всички селяни, които сж способни за оржжие и се намиратъ въ чужбина, за да се върнатъ, защото „на пролѣть“ ще имаме въстание, а сжщо така и да не позволяваме да излизатъ отъ района. Така че за въстание се мълвѣше вече.

На 27 мартъ трѣбваше азъ да ида въ с. Кърчища съ четата си, понеже тамъ само единъ пжть бѣ ходилъ Андреевъ съ четата си, а пъкъ Андреевъ щѣше да иде въ с. Лобаница, кждето азъ бѣхъ ходилъ, а той не. Ала въ това време ни дойде известие, че сестрата на гъркоманския попъ въ Лобаница, по име Грозда Гульова, отишла въ Биглища (мюдюрлукъ) и предала на правителството, че четитѣ наедно съ Сарафова сж въ Косенецъ и че иматъ събрание въ черквата. Като ни се извести това, ние си измѣнихме пжтя и се отправихме за Смърдешката планина. Понеже валѣше снѣгъ, решихме по пжтя да не отиваме въ планината, ами да влѣземъ въ селото Смърдешъ. Сарафовъ бѣше съ насъ. Въ призори влѣзнахме въ селото и още докато изпращахме караулъ отъ селяни вънъ отъ селото, вече аскеръ го заобиколи. Види се, че сме били съгледани или пъкъ, що е по-вѣроятно, едновременно отъ две три околни села бѣха дошли да обискиратъ с. Смърдешъ и едновременно и Ко̀сенецъ. Ние бѣхме разпоредени по квартири и забележихме, че сме заобиколени. Турцитѣ бѣха взели позиции и чакаха помощь. Цѣлиятъ день се измина така. Презъ дена Сарафовъ отъ своята квартира проводи ни заповѣдь (по жени), да се не боятъ момчетата, да не откриватъ огънь, докато не чуятъ първата пушка отъ него, а тия, които ще могатъ си проби пѫть, да откриятъ огънь въ тила на войската, за да се отвори пѫть на останалитѣ. Презъ деня се прати по едно 12-годишно момче, Димитъръ Митрушевъ, писменно известие на околнитѣ села, а тѣ да предадатъ по-нататъкъ по селата, че четитѣ сѫ заобиколени въ Смърдешъ и че селскитѣ чети трѣбва да се притекатъ на помощь. На самитѣ селяни въ Смърдешъ се заповѣда, да се приготвятъ да стрелятъ, всѣки отъ кѫщата си или отъ по-удобни позиции, когато се подаде общиятъ знакъ — гърмежътъ. Единъ часъ преди мръкване се даде сигналътъ. На срещу кѫщата, въ която бѣхъ азъ, бѣха разположени турци въ три реда. Бѣха и тѣ се отпуснали, бѣха си наклали огънь и се сбрали на групи. Докато ние да грабнемъ пушкитѣ и да стреляме, и тѣ взели позиции. Въ това време, още презъ дена, задъ гърба имъ бѣха пристигнали селскитѣ чети отъ с. Въмбелъ и отъ Върбникъ, съединени на едно. Тѣ тъй сѫщо чакаха сигнала, та като ударихме турцитѣ отъ предъ и отъ задъ, първиятъ и задниятъ кордонъ отстѫпиха, гърмежи отъ вси страни се сипѣха. Бѣше едно тържество. Ние, въстаницитѣ, пѣехме пѣсни. Народътъ бѣше доста окураженъ. Като мръкна, Сарафовъ предложи, да взема неговата чета и своята та да си пробия пѫть и да отворя пѫть и за другитѣ. Азъ му предложихъ, понеже неговата чета, въ случай че бѫдемъ пръснати, не познава добре мѣстностьта, да дойде вмѣсто нея четата на Андреевъ. И така стана. Андреевъ тръгна напредъ и азъ подире му. Но като дойдохме на край село, четата на Андреевъ не посмѣ, поколеба се, — искаше да изпрати патрулъ, нѣщо неумѣстно, щомъ неприятельтъ е откритъ. Азъ му обърнахъ вниманието, че тукъ не трѣбва патрулъ, а общо силомъ да ударимъ. Дори и за патрулъ неговитѣ момчета не се решиха. Тогава азъ излѣзохъ напредъ, видѣхме, че нѣма турци, залегнахме. Пакъ азъ излѣзохъ напредъ и вторъ пѫть разгледахъ и краятъ на плѣвнитѣ и дадохъ знакъ, да се приближатъ момчетата и пакъ да залегнатъ. Следъ това въ верига почнахме да се движимъ напредъ — имаше силна месечина. Като изминахме плѣвнитѣ, дойдохъ до едно шосе, което има отъ двѣтѣ страни дувари, а то низко. Когато прекрачихъ шосето, турцитѣ откриха огънь отъ лѣво — и тогава и ние отворихме огънь. Наблизу единъ чаушинъ (унтерофицеръ) съ една група аскеръ бѣ хваналъ позиция, но четникътъ Нумо Янакевъ Желински, който бѣше срещу него, успѣ смъртно да го удари, чаушинътъ силно изрева, другаритѣ му се разбѣгаха и така ние си пробихме пѫть. Подиръ насъ дойде и Сарафовъ съ четата. Турцитѣ въ тая атака раниха въ дебелинитѣ четника Йото Рашайковъ отъ с. Вишени. Успѣхме да го дигнемъ на рѫце, и отъ село Въмбелъ, къмъ което отстѫпихме, взехме конь, пренесохме го въ сѫщото село, превързахме го и го оставихме въ Въмбелъ, а следъ нѣкой день го оставихме въ родното му село Вишени, гдето окончателно се излѣкува. На убития чаушинъ взехме пушката. Въ престрелката между насъ и турцитѣ, докато стреляхме въ самото село изъ кѫщитѣ, паднаха повече отъ 10 души турци, които на другия день ги дигнаха. Презъ дена убиха само изпратеното момче за караулъ Филипъ Чолаковъ, още когато излизаше надъ селото (то бѣ безъ орѫжие), и нараниха другаря му Ламбро Репацовъ, 16 год. момче.

На другия день, 29 мартъ, всичкитѣ чети бѣхме на една височина на четвърть часъ до Смърдешъ, така че нашитѣ куршуми стигаха до селото, — на Въмбелската планина. Въ това време аскеръ пристигна въ Смърдешъ въ голѣмо количество, а сѫщо и башибозукъ отъ околнитѣ села се бѣ задигналъ, дори и деца, — да плячкосватъ. Въорѫженитѣ селяни бѣха дошли съ насъ, а другитѣ останаха въ селето. Имаше бой, изтезания, трима селяни убиха. Намъ бѣше невъзможно, за да не станемъ причина да изгорятъ селото, изново да завързваме сражение, и затова отстѫпихме по-надалеко. До вечерьта войскитѣ и башибозукътъ изпразниха селото, а на следующия день ние отидохме надъ селото въ планината, гдето престояхме 2—3 дена. Бѣше и Чакаларовъ съ насъ. Влѣзохме пакъ въ селото и изпратихме жени, мѫже, деца въ Битоля, за да се оплачатъ пакъ на консули и на валията. Отидоха доста много — повече отъ 200 души (селото бѣ 300 кѫщи). Наистина бѣха ограбили особено жива стока, и дрехи. Затвориха отъ селянитѣ: 12 д. отъ Смърдешъ и отъ другитѣ села, които се притекли на помощь, до 40 души. Следъ 5 месеца всички ги освободиха освенъ 8 д. смърдешани, които бѣха изпратени въ Диярбекиръ на заточение и дори сега петима отъ тѣхъ освободиха, а по пѫтя за Диярбекиръ се поминали отъ изтезания братътъ на Кляшева, Георги, и още други.

Сарафовъ като дойде, дадоха ни се инструкции какъ да се води самото въстание, за назначаване новъ войвода, увеличаване числото на четитѣ и опредѣляне центрове на самитѣ чети. Центроветѣ и по-рано бѣха опредѣлени, — всѣки центъръ състоеше отъ по 4 до 8 села. Тогава се назначиха нови войводи. Отъ старитѣ четници се назначиха нѣкои за войводи, а тѣ трѣбваше да си попълнятъ четитѣ вече отъ своитѣ центрове.

За центрове бѣха избрани: 1. Дъмбени, 2. Смърдешъ, 3. Вишени, 4. Блаца, 5. Загоричани, 6. Мокрени, 7. Нестрамъ, 8. Сничени, 9. Кономлади.

Бѣха войводи въ центъръ 1. Дичо Андоновъ, въ центъръ 2. Атанасъ Кършаковъ, въ ц. 3. и 4. азъ, въ ц. 5. Никола Трифоновъ, въ ц. 6. Никола Андреевъ, въ ц. 7. Никола Христовъ, въ ц. 8. Стерьо Ташковъ и въ ц. 9. Димитъръ (Митре) Влахчето. Всичкитѣ сѫ костурчани освенъ мене.

Това се уреди веднага подиръ Смърдешката афера на 30 мартъ. Докато да се сформируватъ така новитѣ чети, ние вървѣхме още нѣкое време заедно, а пъкъ Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ и Сарафовъ отидоха на конгреса въ Смилево. Преди да заминатъ тѣ, понеже турскитѣ войски, които квартируваха до тогава въ селата Поздивища и Кономлади, се бѣха оттеглили въ Костуръ, отидохъ заедно съ Андреева въ Поздивища, а Сарафовъ, Чакаларовъ, Кляшевъ и Лазаръ попъ Трайковъ отидоха въ Кономлади. Искахме да посъживимъ населението въ тия села, да направимъ събрание, понеже мислѣхме, че може наскоро пакъ да дойде тукъ войска. Азъ и Андреевъ отидохме въ Кономлади и участвувахме на събранието заедно съ другитѣ. Отъ тукъ Сарафовъ и другитѣ тръгнаха за Смилево, а азъ съ Андреева и Лазаръ попъ Трайковъ заминахме още сѫщата нощь за Вишени, отъ гдето тъкмо него день се бѣ дигналъ турскиятъ аскеръ. На следующия вечерь направихме въ Вишени, въ черквата, общо събрание отъ мѫже, жени, а на другия день надвечерь съ селянитѣ произведохме обучение — съ пушки (залягане, вериги, а най-сетне маршировка съ пѣсни и всички се отправихме на гробищата съ народа заедно и съ попа. Тукъ се държаха надгробни речи за падналия ржководитель Лазаръ Московъ (по-напредъ той е билъ ржководитель заедно съ Чакаларова), за Кольо Ришайковъ, добъръ работникъ, и Тѝпо, — паднали въ Вишенската афѐра. Именно въ сжщото село, преди да дойда азъ, бѣ се открила афера та бѣха изгорѣли и 7 кжщи. Стана една патриотическа панахида. Следъ това съ четитѣ наедно посетихме домоветѣ на двамата паднали, — Ришайковъ и Тѝпо, които бѣха отъ сжщото село. Отъ тамъ заминахме на следния день презъ Блаца за Черешница, гдето сжщо така направихме събрание на цѣлото село предъ всички.

Отъ тамъ заминахме за Олища, гдето направихме сжщото. Въ всички тия събрания на свършване пѣехме пѣсни, съ което много се подигаше духътъ на населението. Тукъ се присъедини ржководительтъ Манолъ Розовъ, който до тогава бѣше въ затворъ. Розовъ бѣ ходилъ за пушки въ Гърция, Лазаръ п. Трайковъ бѣ ходилъ въ България, така че на тѣхно мѣсто други — та сетне станаха 5 души. Въ Олища разбрахме, че и въ Загоричани е дигната войската, и се отправихме за тамъ. На първия день на Великдень тъкмо при молитвата на второто въскресение ненадѣйно влѣзохме съ четата въ черквата и изненадахме народа. Другъ пжть не е ставало такова общо и явно събрание съ жени и деца въ Загоричани. Запазихме вратитѣ за да не излазятъ. Следъ черковния отпускъ ние направихме събрание въ черквата, до тогава невидено. Останаха всички доволни, бѣха зарадвани и че войската се бѣ дигнала, пъкъ и защото бѣше Великдень.

Отъ тамъ заминахме за Бобища, гдето прекарахме втория день. Въ това време турцитѣ поради

Смърдешката афера бѣха изловили повече отъ 20 души първенци отъ околнитѣ села, между които и 4-5 попа, и ги караха, конвоирани отъ 150 души, презъ селото Бобища за Битоля. Ние помислихме, че е потера за насъ, и излѣзохме въ планината, но после разбрахме, чѐ не е потера.

Отъ тамъ за с. Мокрени. И тукъ направихме събрание, следъ което Андреевъ остана тамъ, въ своя центъръ, а азъ се върнахъ въ своитѣ два центра — въ своитѣ села: Блаца, Черешница Бабчуръ, Тополница, Кондороби, Шестеово, Вишени, Сетома (турско-бълг. село), Апоскепъ, Джупанища, Сорманъ (15—20 кѫщи) и Манекъ. Азъ се движехъ и вънъ отъ тия свои села още и по другитѣ села.

Въ това време най-много усилихме агитацията и карахме селянитѣ да си купуватъ орѫжие. Членски вносове, които по-рано се бѣха събирали, бѣха се прекратили, а отъ по-виднитѣ се искаше помощь подъ разписка. Даваха се форменни разписки отъ Централния комитетъ. Една трета часть отъ тия суми отиваше за поддържане районнитѣ чети, а останалата часть оставаше за селскитѣ каси, които се грижеха за подържане разни затворници, каквито всѣко село ги имаше.

Въ своя центъръ сварихъ по-малко отъ половината работници съ пушки. Сетне се попълниха все съ гръцки пушки. До въстанието имаше най-малко 1500 пушки. Всички селски чети си иматъ селски войводи, а тѣ сѫ подъ центровия войвода, а тѣзи пъкъ подъ общорайоннитѣ рѫководители (Чакаларовъ, Кляшевъ, Лазаръ попъ Трайковъ и Розовъ).

Пушки се продаваха и отъ арнаути. Затова оставихме всѣки самъ да си купи пушка. Грижехме се и да се пренасятъ пушки.

Като се върнаха ржководителитѣ отъ конгреса въ Смилево, имахме районенъ конгресъ на две половини, първомъ въ Дъмбени и после въ Блаца, гдето взеха участие всичкитѣ ржководни войводи и отъ всѣка селска комисия по два члена, сжщо и селскитѣ центрови началници, подвластни на войводата.

Въ заобиколката и азъ, като войвода, се занимавахъ да разглеждамъ каквито и да е сждебни дѣла. Не позволявахме на селянитѣ да ходятъ въ турски сждилища. Въ реченитѣ районни събрания се избраха замѣстници на ржководителитѣ, за случай на смъртъ. Бѣше положенъ въпросътъ, дали да се дигне въстанието веднага или да се чака снопътъ. Реши се, да се чака заповѣдьта отъ горе. Реши се, щото селскитѣ комисии да накаратъ населението да се снабди съ храна поне за 3 месеца, и то една трета у дома и две трети вънъ, скрита по сгодни мѣста; да се набавятъ соль, опинци, гуна за всѣки въстаникъ, манерки за вода и пр.

Предъ видъ на това Коте взе да пуща по-дълбоки корени и да получава привърженици и въ села, които се считали наши. Решихме да мобилизираме нѣколко наши чети съ намѣрение да влѣземъ въ селата на Коте, за да ги вразумимъ, понеже въ конгреса бѣше казано да се взематъ по-сериозни мѣрки противъ Коте. И ние рѣшихме да влѣземъ едновременно въ Псодери и Желево. Азъ бѣхъ тръгналъ за Псодери съ 50 души (съ мене Чакаларовъ и Кляшевъ), а Лазо попъ Трайковъ, Манолъ Розовъ и войв. Дим. Влахчето тръгнаха за Желево. Като наближихме Псодери, узнахме, че тамъ има войска, и се упжтихме къмъ Желево. Селяни отъ Желево обадиха на турската войска въ Псодери и тя скоро пристигна. Отвори се сражение, въ което паднаха единъ турски юзбашия на кавалерията, която пристигна на помощь отъ Леринъ, и други турци. Ние нѣмахме голѣма загуба, само единъ убитъ, Кръсто отъ Статица, и двама ранени.

1 мартъ.

На 5 Юний се получи заповѣдь отъ ръководителитѣ, всичкитѣ чети да се съберемъ и да отидемъ въ Костенарията, да влѣземъ въ селото Нестрамъ, въ което организацията бѣше съвсемъ развалена и въ което дълго време квартируваха войски, та да го поправимъ. По пътя азъ срещнахъ на два пъти 7 души турци, първомъ четирма и сетне трима, които бѣха частни лица и отиваха за мюдюрския градъ Хрупища по частна работа. Бѣше нощно време, близу да селото Старичани. Азъ ги взехъ за селяни българи отъ селото, изпратени да ни посрещнатъ. Приближихъ до тѣхъ и дори ги попитахъ (понеже нашиятъ патраулъ бѣше спрѣлъ при тѣхъ), где сж началницитѣ. Турцитѣ бѣха помаци, говорѣха български (отъ с. Забърдени) и на дадения въпросъ останаха учудени. Тогава видѣхъ, че сж турци, хванахме ги и ги вързахме и ги поведохме съ себе си. По-нагоре срещнахме още петима турци отъ сжщото село и тѣхъ заловихме. Следъ това ги подкарахме съ насъ и съединихме съ другитѣ чети, които ни чакаха надъ селото Старичани, въ гората. Тамъ ги държахме цѣлъ день. Презъ деня уловихме и пждаря турчинъ отъ едно ближно село, пждарь, останалъ и следъ февруарскитѣ реформи, ако и турското правителство да се стараеше да нѣма турци пждари. Той бѣше пакостникъ. По общо решение се намѣри за необходимо вечерьта заловенитѣ да се заведатъ до града Хрупища и тамъ близу до града да се премахнатъ. Така и стана. Ала единъ бѣ останалъ нѣколко часа живъ и успѣлъ всичко да предаде за насъ. Въ това време ние се прехвърлихме въ планината Одрето, за да бждемъ малко по-далечъ отъ Хрупища.

Тамъ наблизу имаше въ едно село единъ бегъ, който има кория въ селото Одре. Пѫдаринътъ на корията по име Шемо отъ с. Гърлени бѣше обезчестилъ много българки, бѣше се прочулъ съ своитѣ зулуми. Ние взехме всевъзможни мѣрки, за да го заловимъ. Когато изпратихме нѣколко момчета до едно близко стадо, за да в668 ematъ нѣкой бравъ, за да се нахранимъ, четникътъ Никола Кузинчевъ забелѣзва този пѫдаринъ, хвърля се върху него, поваля го, обезорѫжава го, връзва го и го докарва при четата. Следъ като го разпитахме и си призна всичко, каза ни, че единъ отъ тѣзи, които бѣхме убили, останалъ живъ. Вечерьта решихме да го унищожимъ безследно. Имаше една дълбока дупка. Момчетата го завеждатъ тамъ, и той, като познавалъ дупката, скочилъ въ дупката, за да се спаси. Тогава по наше предложение четникътъ Кузо Головода отъ с. Тихолища самъ пожела да бѫде спуснатъ съ вѫже въ дупката, гдето съ щикъ умрътви турчина. Тоя Кузо после въ едно сражение при селото Чанища въ Прилепско на 2. октомврий падна убитъ.

Следъ това се връщаме назадъ и като видѣхме, че съмва, спрѣхме се на едно ридче — „Орлето“, слабо обрасло съ шумакъ. Тамъ прекарахме деня. Тогава се бѣ подигнала потера отъ два отряда, за да ни гони. Войската мина презъ селото Забърдени, отъ гдето бѣха убититѣ, и тамъ събра башибозукъ и потегли по посока къмъ Нестрамъ, за да обискиратъ селото. Тѣ минаха покрай насъ; заминаха нагоре. Презъ нощьта направихме силенъ, форсированъ маршъ и прехвърлихме въ планината Саракина, която е югоизточно отъ Костуръ, и така ни се изгубиха диритѣ. Войската бѣше обискирала селата и заловила селяни, но убийства не станаха. Като минахме денемъ презъ Саракина, видѣха ни жетвари гърци (бѣхме до 70 души), засвирихме съ трѫба и тѣ се изплашиха и взеха да бѣгатъ. Ние ги успокоихме; единъ отиде съ едно магаре и ни донесе нѣколко гюма вода отъ селото си. Останаха много учудени.

Четири-петь дена преди въстанието всичкитѣ чети, събрани на едно, се раздѣлихме на две, — едната половина, а именно на чело съ Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ и Митре Влахчето замина за селото Лошница (чисто гръцко село) съ цель да се унищожи единъ бегъ, който имаше на близу стада. Азъ пъкъ съ Лазаръ Трайковъ и Манолъ Розовъ заминахъ за Емборската планина. Тамъ повикахме нѣколко души отъ учителитѣ, на които бѣхме дали отъ по-отрано нѣколко разписки отъ комитета, за да събератъ отъ по-състоятелнитѣ хора пари за издържка на четитѣ. Учителитѣ дойдоха и бѣха приготвили за насъ и хлѣбъ, но случайно минаха турци дървари, които ни съгледали та ние се принудихме, безъ да дочакаме хлѣба, да напустнемъ това мѣсто. Като се отдѣлихме отъ тамъ, срещнахме единъ говедарь, и гладътъ ни принуди да заколемъ една крава. И още половината не сварена,—на бърза ржка още неуварена, взехме месото и съ бързъ ходъ се отдалечихме дори надъ селото Бобища. На дърваритѣ нашиятъ караулъ стреля, и тѣ избѣгаха въ Емборе, гдето имаше малко жандармерия, която стреля цѣла нощь на вѣтъра, отъ страхъ да не влѣземъ вжтре. Другата половина отъ нашитѣ чети, която бѣ отишла въ Лошница, по срѣдъ пладне бѣ убила бирника (таксилдарина) и два-трима заптии. Бѣха се страшно наплашили турцитѣ и не смѣеха да ходятъ не само нощемъ, но и денемъ се боеха по отдѣлно да ходятъ. Нѣмаше турчинъ да замръкне въ българско село, докато по-преди тѣ свободно си ходѣли по българскитѣ села. Надъ селото Бобища, както си седѣхме, не ни откриха, макаръ че войска (потера) мина надъ и предъ насъ та ние бѣхме въ срѣдата, напъхани по шумкитѣ, безъ да смѣе да се мръдне нѣкой презъ цѣлия день дори и по естествена нужда.

Отъ тамъ се отправихме за селото Черешница, гдето се съединихме съ другата половина — съ Чакаларова.

IV.

Получава се отъ щаба съобщение, кога да се обяви въстанието. — Първитѣ разпоредби на Поповъ. — Планътъ да се превземе гр. Костуръ се осуетява. — Сражение съ войската при с. Вишени; въстаницитѣ побѣдоносно влизатъ въ Вишени. — Нападение и превземане града Клисура; въстаницитѣ радушно посрещнати отъ влашкото население на града.

На 19. юлий престояхме въ Тихолишкия орманъ (кория), а презъ нощьта заминахме за Дрѣновската кория. Тукъ ни свари и датата 20. юлий, която чакахме. Получихме писмо отъ щаба съ шифъръ, въ което ни извѣстяваше, че презъ нея нощь ще се провъзгласи общо въстание.

Него день ние повикахме отъ с. Дрѣновени селяни, за да ги проводимъ като куриери до другитѣ села. Преди туй ние всички войводи и ръководители съчинихме едно възвание къмъ българитѣ отъ нашия районъ, въ което имъ съобщавахме, че възъ основа на една заповѣдь отъ по-горе провъзгласяваме въстание, та всички въоръжени сили да бъдатъ готови и да чакатъ заповѣдь отъ насъ за по-нататъшно действие. Отъ тукъ изпратихме момчета по селата (наши четници), за да се преоблѣкатъ като селяни, да хвърлятъ брадитѣ (да се обръснатъ) и, снабдени съ бомби, да се вмъкнатъ въ града по ханищата, да запалятъ сѣното, и щомъ турцитѣ дойдатъ да гасятъ, да хвърлятъ бомбитѣ, а пъкъ ние съ околнитѣ села да нападнемъ войската, която на чадъри бѣше разположена предъ входа на града. Момчетата, докато да отидатъ въ селото и докато да се преоблѣкатъ, позакъснѣха, та само нѣколцина можаха да се вмъкнатъ въ града, въ който, тогава, щомъ се мръкне, никого не пущаха. Дори и денемъ обискирваха мнозина, които влизаха въ града. Ние изпратихме известие на околнитѣ села (Апоскепъ, Тихолища, Джупанища) да бѫдатъ готови още сѫщата вечерь за нападение на Костуръ. Апоскепъ и Джупанища можаха въорѫжени да се събератъ, а третото село, като по-далечно, не успѣ да се събере. Съ тѣзи две села и съ нашитѣ чети ние се приближихме къмъ града. Но отвѫтре сигнальтъ не се даде. Отъ друга страна узнахме, че има аскеръ и въ Шестеово (единъ бирникъ съ 100 души), поради което и селянитѣ отъ Шестеово не дойдоха въстаници. Отъ Джупанища дошлитѣ въстаници ни казаха, че въ Сливени има войска. Трѣбваше значи о време да се отстѫпи на по-далечно растояние, и понеже отъ вѫтре дълго време никой не се обади, ние отстѫпихме на Апоскепската планина, гдето осъмнахме. Тази нощь успѣхме само да пресечемъ телеграфитѣ чрезъ по-отрано изпратени команди. Само това можахме да направимъ първата нощь, защото писмото отъ щаба за дигане на въстанието получихме късно; то било дошло по-отрано, но като се движихме усилено, селянитѣ не ни знаеха диритѣ, та писмото пѫтувало отъ село на село докато ни дойде. Да бѣхме го получили на време и да бѣхме се разпоредили за всичко споредъ плана, сигурно щѣхме да превземемъ Костуръ, гдето имаше до 800 души войска, — толкова бѣха изплашени.

На 21 се оттеглихме на Апоскепската планина, кѫдето къмъ насъ се присъединиха и въстаници отъ Тихолища и Сетома. Бѣхме се събрали около 200 души подъ сѫщитѣ началници. Митре Влахчето бѣше отишелъ къмъ Кономлади. Кляшевъ бѣше отишелъ въ Блаца.

Решихме тогава да нападнемъ на войската въ с. Вишени, която бѣше около 100 души. За тази цель бѣше заржчано на въстаницитѣ отъ селото, да заловятъ съседнитѣ кжщи на тия, гдето квартируваше аскерътъ. Селата Черешница, Блаца и Бабчуръ трѣбваше да излѣзатъ и да заловятъ позиции около селото Вишени, а пъкъ ние съ 200 души отъ апоскепската планина денемъ минахме презъ Шестеово, отъ което сжщия день бирникътъ се бѣше дигналъ. Спрѣхме се на пладне въ Шестеово и поканихме въоржженитѣ селяни да се съединятъ съ насъ. Така денски се отправихме за Вишени. Между Шестеово и Вишени заловихме около 50 души турци (помаци) отъ с. Жеравене (памашко село), които се връщаха отъ града отъ пазаръ. Ние се принудихме да ги изловимъ, да ги навържемъ и да ги изпратимъ съ една часть отъ нашитѣ въстаници въ селото имъ, за да предадатъ каквото оржжие иматъ. Въ това време върща се единъ българинъ отъ с. Вишени, отъ града въ селото си. Изпратихъ да го заловятъ, за да не изкаже на турцитѣ, че идемъ. Ала увѣрихме се, че той е единъ отъ най-добритѣ работници. И той ни каза, че на близу до насъ видѣлъ да стоятъ подъ една круша до 12 души войници (ходили да плячкосватъ по градини, каквото намерятъ). Тогава ние изпратихме Шестеовската чета подъ командата на моя подвойвода Наумъ Желински (отъ с. Желяни) Янакевъ, за да нападне това отдѣление турска войска. Преди да се приближи четата, войницитѣ бѣха вече тръгнали за Вишени, та се срещнали съ четата. Отваря се огънь отъ две страни, та и ние трѣбваше да вземемъ участие. Отъ 12-тѣ души двама паднаха, а другитѣ избѣгаха къмъ селото. Въ това време войската, която бѣше въ селото, отвори огънь, но като видѣ, че отъ всички страни се вика ура, че се пѣятъ народни пѣсни и че се настжпва къмъ селото, завръща се войската и завзе позиции по кѫщитѣ въ селото. Бѣ вечерно време по месечина. Азъ съ своята чета влѣзохъ въ селото съ пѣсеньта „Боятъ настана, тупатъ сърцà ни, Ето ги близко наш'тѣ душмани, Дерзай сговорна дружина вѣрна, Ние не сме вече рая покорна и пр." Бѣше се вèче мръкнало. Селянитѣ съ голѣмъ възторгъ, ме посрѣщатъ съ едно шише конякъ и викатъ ура! Да живѣе борбата! Между туй низамитѣ презъ прозорцитѣ стрелятъ.

Следъ малко дойде Чакаларовъ, а и Митре Влахчето съ своята чета откъмъ Кономлади. Гърмежитѣ отъ прозорцитѣ непрестанно следваха. Когато ние се готвѣхме съ тенекии гасъ да се приближимъ и да запалимъ кѫщитѣ, въ които бѣше войската, се зачуха сигнали отъ трѫбитѣ на турската войска, която квартируваше въ Кондороби. Мислейки ние, че е костурската войска, бѣхме принудени да отстѫпимъ къмъ Блаца. Съ това се даде възможность да избѣга турската войска отъ с. Вишени.

Надъ Апоскепската планина държахъ речь на четницитѣ преди да тръгнатъ. Събрахме се тогава между селото Блаца и Черешница, гдето се присъединиха къмъ насъ и четитѣ отъ сѫщитѣ села и отъ ç. Бабчуръ. Митре Влахчето съ нѣколко чети тръгна на планината Вичъ да държи височината въ случай на едно нападение. Азъ, Чакаларовъ и Кляшевъ съ нѣколко чети тръгнахме да заобиколимъ Прекопана и да нападнемъ тамошния аскеръ (на 22 юлий). По пѫтя още, като се разпредѣлихме, и заобиколихме селото, дойде ни известие, че войската избѣгала, като узнала за кроеното нападение на вишенс́ката. Влѣзохме въ селото съ пѣсни и по такта на трѫбата, а селянитѣ ни посрещнаха съ голѣма радость.

Установихме се въ селото (бѣхме до 400 д.), присъедини се и четата отъ селото Прекопана. Обѣдвахме, набавиха си момчетата, каквото имъ трѣбаше, и следъ като ни нагостиха отправихме се за върха Върбица (надъ Загоричани), на планината съ сѫщото име. Тукъ спахме. На 23 сутриньта една часть отъ нашитѣ чети съ едно знаме подъ командата на Чакаларовъ и Кляшевъ влѣзоха въ селото Загоричани, гдето бѣше и Розовъ, за да го подигнатъ да въстане. Сѫщо и селото Бобища. Азъ съ повече отъ 7—8 чети се установихъ на позиция срещу града Клисура. Имахме намѣрение да нападнемъ на Клисура отъ две страни, когато се дигнатъ селата Загоричани и Бобища. Докато се установявахъ на позициитѣ, турцитѣ ме забележиха и заловиха позиции срещу насъ на края на града. Така се гледахме около $2^{1}/_{2}$ часа. Забележихме, че войска иде по шосето отъ кѫде Кайляре за Клисура. Колата за обозъ ние ги взехме за горска артилерия. Войската отиваше къмъ Клисура. Тогава опредѣлихъ шестеовската чета да задържи войската, която е въ града. Вишенската въ дѣсно подъ командата на Йото Рашайковъ отъ сѫщото село да вземе позиция, а друга една чета подъ командата на Наумъ Търповски — въ лѣво, да може да пресѣче пѫтя на войската, която иде. А моята чета съ подвойводата ми Коста Василевъ имаше задача да нападне на войската, която иде. По такъвъ начинъ четитѣ откриха огънь срещу противника, и войската, която бѣше къмъ Клисура, разбита се разбѣга по разни посоки. Тя не можа ни да се сражава. Заловихме обоза съ 11 коля и нѣщо 4—5 съ разни провизии, повече военни (хлѣбове, сухаръ, дрехи, платнища и дори единъ товаръ хасъри) и казани съ кухненски принадлежности. Рогозинитѣ и платнищата азъ ги запалихъ. Другитѣ чети бѣха отзадъ въ резерва. Само петьтѣ натоварени коня ги взехме, и като не можеше да ги изкараме по друго мѣсто, тръгнахме по височината направо къмъ нашитѣ резерви. Но силниятъ огънь отъ войската, която бѣше въ Клисура, не ни позволи да ги изкараме, затова ги разтоварихме и дадохме позволение на момчетата да вкематъ кой каквото може. Огъньтъ отъ двѣтѣ страни си продължаааше. Когато да нападна, азъ пратихъ известие на рѫководителитѣ, които бѣха въ Загоричани, че азъ нападамъ на войска, която иде отъ Кайляри, а пъкъ тѣ съ тѣзи чети, които ги иматъ, да нападнатъ на войската отъ другата страна (отъ къмъ Куманичево). Следъ четиричасово сражение тѣ се явиха въ гърба на тази войска, съ която се сражавахъ. При малка една стрелба и извикване едно ура! турцитѣ изпразниха града. Жертви имало, но малко, а отъ наша страна — никакъ. Тогава Чакаларовъ и Кляшевъ съ своитѣ чети бѣха надъ града, а пъкъ азъ съ другитѣ чети, построени по военному, съ тактъ и пѣсни тържествено влѣзохме въ града, гдето той любезно ни посрещна съ добре дошли. Власитѣ викаха: дòбродошли, дòбродошли, улà! Влашкитѣ момчета следъ 2—3 дена навикнаха да пѣятъ и нашитѣ пѣсни. Минахме презъ града и се присъединихъ съ четитѣ надъ града. Гражданитѣ сѫ власи. Тукъ вече ние брояхме около 800 души въстаници. Тукъ бѣхме заобиколени и отъ много граждани, на които Чакаларовъ и Кляшевъ и азъ държахме речи, а Кузо попъ Диневъ имъ говори по гръцки. Всички говорихме въ смисълъ, че всички се боримъ за една идея, и ги подканихме да указватъ съдействие на въстаналитѣ. Отъ тукъ се възвърнахме пакъ тàмъ и взехме коньетѣ и колата отъ турския обозъ, който, както се каза, не можахме по-рано да ги извадимъ поради стръмната мѣстность. И отъ тогава вече рѫководителитѣ и азъ имахме конье та после до края на въстанието си служихме съ тѣхъ.

Нея вечерь завзехме всичкитѣ височини въ Клисура и чакахме да ни нападнатъ. На сутриньта, 24, прекарахме ние ржководителитѣ цѣлия день въ Клисура, гдето изгорихме архивата на мюдюрлука и му задигнахме всичко, що имаше (имаше пушки Грà, заловени отъ убити въстаници). На 21 Никола Андреевъ бѣше разбитъ отъ турцитѣ при Клисура, паднаха 6 момчета тамъ. По такъвъ начинъ, като бѣше градътъ въ наши ржце, ние останахме въ него и на следния день, докато момчетата си набавятъ всичко потрѣбно (дрехи, цървули и др.). Клисура стоя като нашъ градъ повече отъ 23 дена, тепърва на 14 августъ, на Св. Богородица, турцитѣ наново го превзеха. Ние па и околнитѣ български села си ходѣхме на пазаръ въ Клисура като въ нашъ градъ. До 14 августъ бѣхме пълни господари, денемъ-нощемъ тржбѣхме, пѣехме, знамената се развѣваха, което се виждаше отъ Костуръ. Презъ туй време на върхà Върбица, гдето квартирувахме, направихме разпредѣление на силитѣ отъ всѣки центъръ, групирахме ги въ центрови чети по 50 души и селски чети отъ по 30—50 д. и назначихме имъ войводи; всѣки центровъ войвода имаше власть надъ селскитѣ чети (войводи) отъ своя центъръ. Опредѣлихме и десетници въ всѣка чета. И така, когато бѣхме на бивакъ, всѣки центровъ войвода си разпредѣляше своитѣ селски чети и съ тѣхъ действуваше.

Отъ 14 августъ захваща горенето на селата.

V.

Сражение при с. Връбникъ. — Нови сражения при с. Дъмбени и на Биглата. — Голѣми турски жертви. — Турцитѣ изгарятъ с. Арменско и избиватъ часть отъ населението.— Въстаницитѣ нападатъ турската войска при Невеска; следъ упорито сражение я прогонватъ и завзематъ града.

2 мартъ 1904 г.

Ние, когато се движехме съ всички чети наедно — това често се случваше — достигахме до 800 души, а въоржжени хора имахме до 2000 души. Често се раздѣляхме. Въ боевитѣ действия азъ бѣхъ като главенъ ржководитель наравно съ Чакаларова, който пъкъ бѣше и районенъ ржководитель, така че азъ му бѣхъ подчиненъ.

Въ Клисура взехме общо решение, да нападнемъ на града Биглища, защото отъ Биглища башибозуцитѣ както и отъ съседнитѣ села бѣха взели участие въ унищожението на Смърдешъ. Когато да нападнемъ на Биглища, минахме презъ селото Смърдешъ, гдето прекарахме половина день; изгорѣнитѣ кжщи и голитѣ стени, които стърчаха, ни напомниха, че трѣбва да отмъщаваме. Чакаларовъ, Кляшевъ, Попъ Трайковъ и азъ тукъ държахме речи къмъ въстаницитѣ отъ Смърдешкия центъръ и другитѣ села, като посочвахме срутенитѣ кжщи. И така на 28 юлий следъ обѣдъ всички тръгнахме отъ Смърдешъ за Биглища, като бѣхме разпредѣлени на два отряда, отъ които азъ, Чакаларовъ и Кляшевъ трѣбваше да нападнемъ на Биглища, а южниятъ, подъ водителството на Лазо попъ Трайковъ, — на селото Капещица. Минахме презъ селата Вълбелъ и Връбникъ, гдето много добре ни посрещнаха, — тѣхни деца тичаха да ни донасятъ, въ силнитѣ тогава горещини, вода. Още преди да минемъ презъ селото Връбникъ, турскитѣ караули, поставени по височинитѣ, ни забелязаха и дадоха сигналъ съ гърмежи. Минахме презъ селото, излѣзохме на височината надъ селото Връбникъ и се започна сражение по цѣлата линия. Отъ първата позиция турцитѣ отстжпиха на друга позиция по-назадъ, гдето бѣха добре окопани, укрепени. Ние не се решихме да атакуваме, защото трѣбваше да минемъ една долинка и сетне да се катеримъ на нагоре къмъ турскитѣ позиции, щѣхме да дадемъ много жертви, а не се знаеше, щѣхме ли да можемъ успѣ, и затова продължихме престрелката до вечерьта и следъ това отстжпихме надъ селото Смърдешъ въ планината. Въ това сражение дадохме една жертва — убиха единъ четникъ отъ Смърдешъ по име Никола Шамандуровъ. На Лазо попъ Трайковъ два куршума му пробиха шапката и единъ леко го рани въ гърба. И едно момче отъ с. Турия се рани и сетне умрѣ. На 29 бѣхме вече разположени надъ Смърдешъ на почивка и си печехме брави за ядене (Отъ Капещица заграбихме до 150 вола и 100 кози). Дойде ни известие отъ селото Дъмбени, че то е запалено отъ войската, която идѣла отъ Костуръ – до 1000 души и почнала да преследва дъмбешката селска чета. Тогава ние мигомъ всички се приготвихме и тръгнахме на помощь. Като вървѣхме, срещнахъ семействата отъ селото Косенецъ, натоварили на добитъци, каквото можели освенъ децата си да вееглатъ; бѣгаха кжде насъ, защото се уплашили, че и тѣхното село ще бжде запалено и нападното, както и дъмбешчани бѣха успѣли да напустнатъ селото предъ войската, та само нѣкои стари хора бѣха избити. Тука, като ме срещнаха тия семейства, отъ които мнозина ме познаваха, взеха да се кръстятъ и да ми викатъ „Злати Поповъ, ти живъ ли си още?“ Попитахъ ги, изгорено ли е селото имъ, а тѣ ми отговориха „Комати да се стори селото, вие да сте живи, коа ке се ослободиме, по-добри кжщи ке си напраиме“. Азъ не забелязахъ да сж отчаяни, не видѣхъ нѣкоя да плаче, изобщо бодри бѣха още. Даже напредъ видѣхъ учителката, която вървѣше съ затъкната кама на пояса; казваше се Виктория Михайлова, отъ Прилепъ. Тя бѣше везла косинското знаме (всѣка центрова чета си имаше знаме, подъ което се събираха селскитѣ чети на центъра). Азъ ги окуражихъ да не се боятъ, казахъ имъ, че отиваме противъ войската и че ще я надвиемъ. И наистина следъ десетина минути вече се срещнахме съ войската и започнахме сражение. Успѣхме да вземемъ височинитѣ надъ Тиза, Франгòвица, Арамийскитѣ падини и Локвата. По цѣлото протежение на позициитѣ се викаше ура! съ издигнати знамена. Следъ това взехме да настжпяме и войската почна да отстжпва въ безпорядъкъ къмъ изгореното село Дъмбени, като не ѝ давахме да залегне и да открие огънь. Турцитѣ вървейки твърде често стреляха, гърмежитѣ бѣха почти слѣпи. Застигнахме тѣхния тржбачъ и го заловихме живъ. Турската войска имаше два горски топа, възкачени на планината. А войската я гонѣхме по стжпкитѣ съ викъ ура! и така все до селото Дъмбени, гдето замръкнахме. Ние не дадохме никакви жертви освенъ едно момче — Митре Кировъ Пировски отъ Косенецъ. Презъ нощьта се завърнахме на височинитѣ между Дъмбени и Смърдешъ, наречени Тиза и „Вълканово чезмо“. На заранъта турцитѣ бѣха се отправили къмъ Костуръ. Сжщиятъ день, 29. юний, башибозукътъ и аскерътъ отъ Биглища изгориха селото Върбникъ, гдето убиха двама, мжжъ и жена; жената Василица Грозданова, бѣше стрина на Кляшева.

Следъ това решихме да нападнемъ войската въ селото Псодери и тръгнахме къмъ него. На 3. августъ срещу 4. презъ нощьта се приближихме и се установихме въ една долина да преспимъ. На сутриньта рано се изпратиха две чети, за да завзематъ височинитѣ като стража подъ водителството на Митре Влахчето и на

Стерьо Стерьовски. Ние бѣхме още въ долината. Тъкмо когато нашата стража излѣзе на височинитѣ, случайно и турска стража пристига тамъ отъ другата, северната страна, отъ гдето идѣше голѣма войска, до 2000 души. И дветѣ страни откриватъ огънь и артилерия почна да обстрелва насъ по посока на дима на огньоветѣ, които бѣхме презъ нощьта наклали въ долината. Тогава ние всички се пръснахме, завзехме позиции, като можахме и ние да вземемъ нѣкои височини и така продължавахме да се сражаваме цѣлия день, 10 часа наредъ. На 29. башибозуцитѣ отъ Търстеникъ изгориха 14 кѫщи отъ с. Лобаница.

Тука турцитѣ на щикъ атакуваха височината, която бѣ заелъ Митре Влахчето. Митрето го раниха и петь негови момчета паднаха. Ние имахме бомби, но нѣкои не се запалиха; бѣхме ги правили сами, види се динамитътъ е билъ влаженъ. Тѣ се правѣха въ Смърдешъ. Биде убитъ още единъ, та всичко 6 и 3-ма ранени. Други жертви не дадохме, при всичко че гранати падаха на близу въ самитѣ позиции и по нѣкогашъ съ пръстъ засипваха момчетата. Едни турски гранати се пукаха въ въздуха, шрапнели. Една граната падна въ нашата позиция, но не се пукна. Споредъ сведенията отъ селянитѣ въ с. Псодери узнахме, че въ това сражение турцитѣ дали до 250 д. жертви, защото настѫпваха. Още не бѣше мръкнало и войската взе да отстѫпва по посока къмъ града Леринъ. Почнахме и ние да настѫпваме подиръ войската дори до селото Псодери, гдето квартируваше войска въ една кула вънъ отъ селото. Ние спрѣхме, — мръкна се. Нека забележимъ, че въ това сражение взе участие и леринскиятъ въстанически отрядъ подъ началството на Георги попъ Христовъ, който бѣше дошелъ, поканенъ отъ насъ, за да нападнемъ кулата близу до насъ, — надъ насъ —

надъ долината, гдето спахме. Центроветѣ (ядката на центъръ) действуваха въ сражението, а селскитѣ чети помагаха. Планината се казва Бигла та и сражението ще го кажемъ „на Биглата.“ Турцитѣ, ядосани, че дадоха много жертви, още вечерьта, отстжпяйки нападнаха селото Арменско, което запалиха та ние го гледахме, когато горѣше. Чухме, че турцитѣ тукъ избили до 100-тина души.

Следъ като спрѣхме надъ Псодери, ние се доближихме до кулата, за да я разрушимъ съ динамитъ, но войската отвжтре стреляше и, главно, момчетата бѣха разпръснати и уморени отъ сражението та не можахме да успѣемъ. Следъ това се върнахме пакъ на върховетѣ на Бигла, гдето се сражавахме миналия день; и отъ тамъ заминахме за селото Турье (най-високото село въ Костурско), а отъ тамъ се отправихме за планината Върбица. Тукъ се срещнахме съ единъ лерински ржководитель, Михаилъ Чековъ. Събрахме се войводитѣ и ржководителитѣ на съветъ, какъ да нападнемъ на градеца Невеска (мюдюрлукъ), гдето имаше войска около 300—400 души. Тукъ Чековъ се показа страхливъ и не се решаваше да се предприеме такова нѣщо, като мотивираше съ туй, че тѣхнитѣ момчета не влизали още въ сражение и пр. Ние, костурскитѣ ржководители и войводитѣ отъ леринскитѣ чети (и Чековъ бѣше ржководитель) доказахме, че нѣма право тъй да сжди и просто осждихме това негово поведение и решихме да доближимъ до Невеска и да нападнемъ.

На 11 августъ презъ нощьта потеглихме. Бѣхме около 700 души, разпредѣлени на участъци, кои чети именно да завзематъ позиции. Скритомъ се приближихме до града, осъмнахме на 12 часа въ околностьта на Невеска. Въпреки туй, че имаше турски караули по височинитѣ, ние успѣхме да се промъкнемъ между тѣхъ и спрѣхме въ гората незабелязани. Чакахме по приетия редъ да премине половината отъ деня и тогава вече да нападнемъ. Нѣщо около 3 часа преди да мръкне всичкитѣ чети, разпредѣлени още отъ предидещата вечерь, бѣха на позиции и очакваха общъ сигналъ. Азъ бѣхъ разположенъ срещу турскитѣ чадъри, дѣсно отъ мене бѣше Никола Андреевъ, а останалитѣ чети бѣха отъ лѣво срещу казармитѣ. Чакаларовъ бѣше отзадъ на височината като общъ наблюдатель, стоеше отдѣлно. Турската войска срещу мене въ чадъритѣ спокойно си почиваше, като бѣше оставила пушкитѣ наредени въ пирамиди, — бѣха на 600 крачки преди насъ. Ние по гората се влачехме, за да се приближимъ. Даде се единъ изстрелъ като общъ сигналъ. За това бѣха опредѣлени леринскитѣ чети откъмъ северната страна, и веднага азъ открихъ залповъ огънь срещу чадъритѣ. И всичкитѣ чети почнаха да стрелятъ. Тржбата свири и на всѣкжде отъ всички височини непрекжснатъ огънь и ура! Четири отдѣления отъ моята чета оставихъ да продължаватъ да стрелятъ и да не даватъ възможность на турцитѣ да се доближатъ до пушкитѣ, а съ останалитѣ три отдѣления съ прибѣгвания се доближавахъ къмъ тѣхъ. Три мои отдѣления се съединиха съ четата на Андреева. Азъ бѣхъ останалъ между двѣтѣ половини и най-сетне самичъкъ настжпихъ къмъ единъ по-близъкъ чадъръ, а въ това време гледамъ излазятъ турци и бѣгатъ предъ мене. Като доближихъ до чадъра, нашитѣ чети, които ме помислиха турчинъ, — аслж и около мене турци бѣгаха—почнаха съ залпове да стрелятъ въ мене. Тогава се закрихъ задъ единъ дуваръ близу до чадъра, и като попрестанаха залповетѣ, забележихъ задъ мене две наши момчета, повикахъ ги и взехме да викаме ура! и съ туй ни упознаха та престанаха да стрелятъ. Веднага следъ това се прехвърлихъ презъ дувара, влѣзохъ въ чадъра и виждамъ две нови маузерки, веднага първо тѣхъ грабнахъ и ги прекачихъ презъ рамото, а двамата четници взеха патронитѣ; въ торби имаше патрони. Следъ малко пристигнаха и други момчета. Тогава азъ презъ една улица, Андреевъ презъ друга влизаме въ града съ пѣсни, а наоколо не преставатъ гърмежитѣ. Спрѣхъ се въ срѣдъ града и откривамъ залповъ огънь по войскитѣ, които отстѫпваха отъ насрещния ридъ. Забележихъ, че отъ казармата стрелятъ на мене, и тогава обърнахъ фронта и взехъ да стрелямъ въ прозорцитѣ на казармата. Позицията ми не бѣше удобна. Видѣхъ една здрава кѫща на близу, предъ която (влашко е селото) стопанинътъ стоеше. Заповѣдахме му да я отвори, и ние влѣзохме, че отъ нея взехме да стреляме въ прозорцитѣ на казармата. Единъ нашъ залпъ прехвърли надъ казармата, куршумитѣ ни паднаха близу до наши чети, и тѣ пъкъ откриха огънь отъ баира въ нашитѣ позиции върху насъ. Скоро се разбрахме, ние взехме да пѣемъ и да викаме ура! Другитѣ наоколо все стрелятъ. Турцитѣ отъ казармата избѣгаха, други вѫтре се потайваха. Най-сетне мръкна, прекрати се стрелбата. Турскитѣ войски изъ града бѣха избѣгали.

Следъ това отидохме при черквата, за да заловимъ позиция въ самитѣ огради на черквата, за случай, че стане нужда. Но като видѣхме, че тѣ изпразниха града, момчетата се отпуснаха, почнаха да пѣятъ и да играятъ хоро. Чакаларовъ въ това време иде, и азъ съ извадена сабя го поздравявамъ съ превзимането на града и съ заграбването на доста турско орѫжие. Тогава той предъ въстаницитѣ извика: „Да живѣе Поповъ, ура!“ Следъ това се събрахме и поканихме охотницитѣ да заобиколимъ казармата. Указаха се мнозина. И подъ командата на Андреевъ заобиколихме я. Вѫтре имаше още нѣколко души турци, и когато извикаха нашитѣ да се предадатъ, тѣ почнаха да стрелятъ. Тогава се хвърлиха две бомби една следъ друга въ казармата и войницитѣ успѣха да избѣгатъ презъ една врата, която нашитѣ момчета не я знаеха. Тогава всички влѣзохме въ казармата и намѣрихме вжтре складъ отъ сухари, оризъ, соль, брашно, патрони, манерки и други военни принадлежности. Още презъ нощьта извадихме отъ казармата всички хранителни припаси и ги оставихме отвънъ на мегданя, а самата казарма запалихме, като я напръскахме съ гась, която вжтре намѣрихме. Изъ мюдюрлука измъкнахме книжата и ги изгорихме. Тамъ въ мюдюрлука бѣха се изпокрили десетина души турски войници, които живи заловихме, следъ като двама паднаха. Пленихме 40 маузерки и 800 патрони. На пощенската станция унищожихме телеграфнитѣ апарати. Следъ това две наши ранени момчета, едно леко и едно тежко, заведохме при тамкашния докторъ, за да имъ даде помощь. После решихме, да не би турската войска на зараньта усилена да ни нападне, още презъ нощьта да напустнемъ града, и се оттеглихме на върха Върбица. Отъ турцитѣ бѣха паднали при превзимането на града повече отъ 20 души.

На 13 августъ прекарахме на върха Върбица, гдето имахме укрепенъ лагеръ още отъ по-рано; още въ началото на въстанието ние при превзимането на Клисура си имахме тамъ лагеръ. Въ сражението при Невеска падна само Јото Здрольовъ, 20-годишно момче отъ с. Дъмбени.

VI.

Следъ 14 августъ се засилва горенето на българскитѣ села. — Въстаницитѣ, въ постоянна борба съ турската войска, постепенно отстжпятъ. — Сражение на върха Върбица. — Населението бѣга въ планинитѣ. — На 21 августъ турцитѣ предприематъ общо нападение, претърсвайки и палейки горитѣ. — Четитѣ успѣватъ да се измъкнатъ. — Упорито и успѣшно сражение въ Нидже-планина.

Когато се оттеглихме за Върбица, въ околностьта на Невеска останаха леринскитѣ чети, при които бѣха пристигнали тогава и Георги попъ Христовъ и войводата Никола Андреевъ. Като видѣли тѣзи подирнитѣ, че не дохожда турска войска, влѣзватъ въ града и съ писма ни канятъ и ние да отидемъ въ града та тържествено да прославимъ превземането му. Невеска има 5—6000 жители. И ние имъ обещахме, че на сутриньта ще дойдемъ, само тѣ да поставятъ на далечъ по височинитѣ стража. На 14 августъ, на другия день, когато щѣхме да идемъ въ Невеска, още отъ зараньта чухме залпови гърмежи на мѣстностьта Кайнака, гдето имаше четири наши чети, за да пазятъ това мѣсто. Тѣзи залпове идѣха отъ турска войска, която бѣ преминала отъ Костуръ презъ езерото на лодки, за да нападне неусетно на нашия укрепенъ лагеръ на Върбица. Като чухме тѣзи гърмежи, упжтихме се азъ съ своята чета и войводата Василъ Котевъ отъ с. Кономлади, та се притекохме на помощь. Заловихме позиция, открихме силенъ огънь срещу войскита, която бѣше на брой около 6000 души.

Войската влѣзна въ селото Черешница и го запали на 14 августъ. Косенецъ бѣха тоже запалили — нѣколко дена следъ Дъмбени — на 4 авг. Ние се срещнахме съ войската, — бѣхме на височината, заехме доста позиции и сражението се почна. Турцитѣ бѣха много и искаха да ни пресѣкатъ пжтя за отстжпление. Като видѣхъ това, заповѣдахъ на всички около мене да отстжпимъ на върха на Вичъ планина. Като отстжпихме на Вичъ, едната половина отъ войската остана срещу насъ на единъ ридъ и не предприе да настжпи по-напредъ, а бѣхме решили да не отстжпяме, защото семействата на селото Черешница, което изгорѣ, и на с. Блаца бѣха задъ насъ. Едната половина отъ войската удари на върха Върбица, гдето бѣха Чакаларовъ и другитѣ ржководители. Тамъ се открива огънь. Нашитѣ хвърлятъ отрова (стрихнинъ) въ гозбата въ казанитѣ си и напущатъ позициитѣ. Турцитѣ превзиматъ позициитѣ, нахвърлили се на яденето и мнозина се отровили, — до 250 души.

Него день паднаха 27 души наши четници. Другия день изгориха и с. Загоричани, Бъмбоки, Мокрени Бобища и Кондороби (15 августъ), и отъ тогава вече нататъкъ почнаха редовно да горятъ селата. Населението избѣгваше по планинитѣ. Принуждавахме се да пращаме чети да носятъ жито по воденици, — интендантски отдѣления; всѣко село си имаше комисии за това. Определени жени месѣха хлѣбъ и пр.

Следъ това настжпи едно малко затишие, докато мина праздникътъ на султана, 19 августъ, — възшествието му на престола. Видѣхме освѣтлени — илуминирани чадъри.

На 21 августъ единъ воененъ отрядъ отъ Костуръ и единъ откъмъ Върбица, другъ откъмъ Леринъ — всички повече отъ 15,000 души предприеха общо нападение на планината Вичъ, като мислили, че главната ни сила е струпана тамъ. Отрядътъ, който мина отъ Костуръ, запали селата Вишени и Блаца на сжщия день, а сжщевременно запали и горитѣ. А другиятъ отрядъ откъмъ Леринъ не стори нищо на селата, презъ които мина. Леринскитѣ команданти, Едхемъ паша и Рашидъ паша съветваха на населението да мирува, всѣки да се върне въ жилището си, да турятъ на кжщата си бѣли знамена. Азъ още съ нѣколко чети успѣхъ незабелязано да се промъкна презъ тия три турски отряда и се прехвърлихъ въ Смърдешката планина. На другия день войската тръгна по нашитѣ дири, за да обискира сжщата планина. Тукъ пакъ се съединихъ съ ржководителитѣ Попъ Трайковъ, Чакаларовъ и Кляшевъ, съ които се бѣхме раздѣлили на 14 августъ, и отъ тамъ заедно се прехвърлихме на Въмбелската планина.

Вече не можеше да се опираме и трѣбваше да отстжпяме, да бѣгаме. Войската заобиколи и тази планина и нашето отстжпление бѣше вече рисковано.

Отъ Смърдешката и Въмбелската планина ние направихме дълъгъ походъ дори въ Преспанско до селото и планината Германъ. Много момчета по пжтя изпопадаха и едвамъ сутриньта се прибраха.

На следния день една часть отъ войската ни бѣ съзрѣла, но нищо не предприе противъ насъ, а когато на другия день ние бѣхме пакъ въ Костурско, пакъ въ Кономладскитѣ планини — именно въ планината Лисецъ, войската се бѣ качила до нашитѣ предишни позиции и се чудили на окопитѣ; казвали, че между насъ трѣбва да има и военни хора, които разбиратъ отъ тѣзи работи.

Ние си образувахме два отряда, единия на чело съ Чакаларовъ и Кляшевъ, а другия на чело съ мене, Лазо П. Трайковъ, Манолъ Розовъ, Михаилъ Николовъ, Петъръ Погончевъ и войводата Василъ Котевъ. Първитѣ останаха въ Костенарията, а ние тръгнахме къмъ Леринъ, за да нападнемъ най-главния мостъ на желѣзницата, за което се снабдихме съ бомби и динамитъ. За тая цель още отъ по-рано водѣхме преговори съ Георги Попъ Христовъ, по какъвъ начинъ да извършимъ това. Прехвърлихме планината Вичъ, за да се срещнемъ съ него.

3-и мартъ

Установихме се въ Негованската кория, попаднали между три турски войски. Патрулитѣ на едната минаха покрай насъ, но не ни забелѣзаха. Като не можахме да се срещнемъ съ Георги П. Христовъ, презъ нощьта преминахме презъ Леринското поле, пресѣкохме желѣзницата и се установихме въ планината при село Горничево. Научихме се, че единъ лерински войвода, родомъ отъ сѫщото село, се намиралъ съ четата си по̀ на северъ въ планината Борбешъ. И ние тръгнахме по тази посока и продължавахме пѫтя, безъ да срещнемъ жива душа — нито селяни, нито овчари. Минахме презъ едни празни турски позиции, наскоро напуснати, и така вървейки почнахме да гладуваме. Срещнахме едно турско стадо овце и си взехме, колкото ни трѣбваше, до 100-тина брави, — бѣхме 500 души. Почнахме да ги печемъ, но не успѣха всички момчета да опекатъ месото, защото мѣстото бѣше голо, та нѣмаше доста дърва. На заранька се яви една потера башибозуци — узнали отъ избѣгалитѣ овчари, — и повечето момчета взеха съ себе си сурово месо, което по пѫтя повече го хвърлиха. Така продължавайки да вървимъ въ северна посока, на 3-и септемврий вечерьта стигнахме на Соклето въ Нидже Планина, надъ селото Пожарско. Тукъ никого не намѣрихме, а четата на Василъ Котевъ, която бѣше въ авангардъ, ни съобщи, че предъ насъ има хора, но не се познавало наши ли сѫ, или сѫ турци. Излѣзохме да провѣримъ. Тѣ били турци, които си бѣха снели фесоветѣ, — понеже ние ходимъ гологлави, — за да не ги познаемъ. Нашия патрулъ ги пита кой сѫ, а тѣ отговарятъ: „елате насамъ, наши сме“. Патрультъ ги пита: „Кой ви е войводата?.“ На тоя въпросъ турцитѣ отговориха съ залпъ. Откри се огънь, и ние въ лѣво заехме единъ ридъ и почнахме, пѣейки, съ залпове да обстрелваме турцитѣ. Азъ ги окуражихъ; поканихъ нѣкои да се приближатъ отъ лѣво и дѣсно къмъ турцитѣ. Следъ като се сражавахме единъ часъ-два, ударихме ги на щикъ, и турцитѣ напуснаха позициитѣ. Въ тѣхъ намѣрихме само две маузерки. На близу имаше гора, стъмни се, и ние не можахме да продължимъ. Турцитѣ бѣха около 200 души. Тукъ паднаха двама наши: ржководительтъ Манолъ Розовъ и селскиятъ войвода отъ Кономлади Дѣдо Ставри. Последниятъ падна, когато ударихме на щикъ, въ което взе и той участие, ако и да бѣше 60 годишенъ човѣкъ. Манола Розовъ заровихме въ гробъ, който му изкопахме съ щиковетѣ. Той биде ударенъ съ единъ коршумъ въ устата, като инакъ си бѣше въ добра позиция. На мене стреляха, — бѣхъ застаналъ на открито, въртѣхъ си шапката и ободрявахъ момчетата, — а единъ куршумъ удари Розова, който бѣше на стотина крачки отъ мене. Той само едно успѣ да каже: „убиха ме!“

Когато бѣхме вече решили да атакуваме турцитѣ, Лазаръ попъ Трайковъ бѣше на дѣсния флангъ. Като нападнахме, останахме на турскитѣ позиции. Предстоеше ни да продължимъ пжтя къмъ Кравица планина, гдето мислѣхме да се срещнемъ съ други чети, но понеже се бѣ мръкнало и Лазаръ Попъ Трайковъ се бѣше отдѣлилъ и отишелъ въ селото Пожарско да вземе хлѣбъ, решихме да останемъ на сжщото мѣсто, като заехме всичкитѣ височини, до сутриньта, докато намѣримъ загубенитѣ си другари. Зараньта изпратихме една чета да вземе позиции, но се оказа, че войската, която бѣхме атакували, бѣ заела сжщитѣ позиции, и тя откри огънь противъ нашитѣ. Пжтьтъ отпредъ ни бѣше пресѣченъ и оставаше да се върнемъ назадъ, което и направихме. Въ една долина заклахме петь коня за храна и цървули. Тукъ ни настигна и Лазаръ Попъ Трайковъ съ три товара хлѣбъ, та се падаше по едно комадче на всѣкиго, а не бѣхме нишо яли вече отъ три дена. Тъкмо що пристигна хлѣбътъ и да го разпредѣлимъ, докато други момчета печаха месо, а други дерѣха конье, ето че пристигна оная войска, съ която сѐ бѣхме сражавали подкрепена съ нова помощь. Почнахме да отстжпваме, за да вземемъ отзадъ една височина. За да могатъ другитѣ чети да настжпятъ, азъ съ две чети останахъ на срѣдъ баира, построихъ позиции съ камънье. Въ туй време войската вече пристигна и почна да стреля. Отъ четитѣ, които назадъ отстжпяха, само едно момче бѣше успѣло да се изкачи на рида, когато тъкмо въ тоя моментъ една турска рота отпредъ достигна на върха. Момчето, по име Диньо отъ село Кономлади, куражно залѣга, и поваля три-четири души наредъ и временно спира турцитѣ, а между туй пристигатъ и други момчета и се завръзва на това мъсто бой. И така ние се биехме на два фронта. Турската войска като видѣ, че комититѣ се намиратъ между два огъня, се окуражи и тржбитѣ имъ все тржбѣха за настжпление. Ние пъкъ, залегнали въ позициитѣ, все ги поздравявахме съ залпове. Непрестанно пѣехме пѣсни, което правѣше впечатление на турцитѣ, които бѣха на 50 крачки до насъ въ една корийка. Селскиятъ ни войвода отъ с. Вишени, Рашайковъ, подвикваше на турцитѣ: „Нашиятъ генераленъ командиръ Поповъ не приема да се би съ юзбашии и мулязими, а нека дойдатъ паши като „Едхемъ Паша“ и др. закачки. Турцитѣ пъкъ отговаряха: „Да бѣгате въ България при Фердинанда!“ Така си спорѣхме съ тѣхъ въ това време и пакъ си захващахме стрелбата. Хвърлихме една бомба, която падна въ краката на турцитѣ, но не се пукна; тѣ я взеха и ни се изсмѣха. Тогава азъ прибързахъ и приготвихъ една пачка динамитъ, свързахъ го съ кърпа и турнахъ капса помежду двѣтѣ парчета (на половина) съ фитилъ и го хвърлихъ предъ турцитѣ. Той силно изпука. Това направихъ, защото се боехъ, да не би турцитѣ, като не се пукна бомбата, да ни атакуватъ. Динамитътъ направи своя ефектъ. Щомъ изгърмѣ, ние отъ всички позиции извикахме ура! Така се продължава седемъ часа, докато не се стъмни добре. Четитѣ бѣха отблъснали войската, която бѣше отзадъ; тя въ тъмното избѣга и намъ въ тъмното отвори пжть. Жертви не дадохме, а отъ турцитѣ имаше.

Следъ това наблизу намѣрихме единъ влахъ и съ него се оттеглихме на една мѣстность въ една гора. На сутриньта войска отъ три-четири хиляди души обискираше планината срещу насъ. Единиятъ й флангъ бѣше на 200-300 крачки отъ насъ, но не ни забеляза; ние даже бѣхме вързали муцунитѣ на коньетѣ, да не цвилятъ. Щомъ се мръкна, минахме презъ рѣка Църна въ Мориовско близу до с. Добровени и се установихме на една камениста височина, гдето прекарахме цѣлия день безъ да мърдаме. Следъ дълги скитания и гладувъния едвамъ подиръ 5-6 дни се срещнахме съ войводитѣ Тольо паша и Дѣдо Кольо — въ Прилепско. Тукъ се съединихме съ тѣхъ, тѣ ни доставяха храна и ние малко си отпочинахме.

VII.

Начало на разочарование и отчаяние въ четитѣ. — 400 четника се връщатъ въ домоветѣ си. — Поповъ съ останалитѣ четници въ Прилепско. — Среща съ Пере Тошевъ и Гьорчо Петровъ. — Люто сражение при с. Крушевецъ (Леринско). — Среща въ Нидже-планина съ Борисъ Сарафовъ. — Поповъ съ четата се връща назадъ въ Костурско.

Поради многото мжки, и като видѣха нашитѣ момчета, че въ тия краища организацията е съвсемъ слаба, а народътъ непострадалъ и миренъ, когато въ нашия край, Костурско, бѣ съвсемъ обратно, взеха да се разочаруватъ и отчайватъ. Нѣкои почнаха да ни корятъ, че сме ги излъгали, че само въ нашия край имало въстание, а хората въ другитѣ мѣста по Македония ето си гледатъ своитѣ частни работи и пр. И мнозина захванаха да бѣгатъ, да напускатъ четата. Ние, войводитѣ, се събрахме на съвещание и решихме, явно да предложимъ на тѣзи, които вече не желаятъ да вървятъ съ насъ и да теглятъ всички мжки, да се оттелятъ на страна и да си се върнатъ вкупомъ, а не единъ по единъ да бѣгатъ, понеже за такива е опасно да попаднатъ въ плѣнъ, до като достигнатъ Костурско. На това предложение се обадиха до 400 души, готови да се върнатъ. Съ насъ останаха само стотина души. За да не вървятъ онѣзи сами, опредѣлихме ржководителя Михаилъ Николовъ да ги заведе назадъ, а въ случай, че не могатъ достигна до тамъ, поне да прибере оржжието имъ, ако ли пъкъ успѣятъ, да се присъединятъ къмъ Чакаларова. И така стана, и тѣ благополучно пристигнаха въ Костурско, но се разпилѣха. Чакаларовъ имъ прибралъ оржжието и всѣки тръгналъ къмъ селото си.

Ние, останалитѣ, не можехме да се върнемъ. Всѣкакъ се стараехме да завържемъ кореспондеция съ щаба, за да изкаже мнение, какъ да действуваме по-нататъкъ. Късно ни отговориха, — следъ 15-16 дена. Въ това време се бѣхме присъединили къмъ четата на прилепския войвода Петъръ Ацевъ, а Тольо паша и Дѣдо Кольо се върнаха назадъ. Ние съ П. Ацевъ заедно се движехме по прилепския районъ, гдето се срещнахме съ Петъръ (Пере) Тошевъ и съ Гьорче Петровъ, който идѣше отъ България (той бѣше миналъ Вардара между Велесъ и станцията). Гьорче водѣше съ себе си десетина души; бѣ донесълъ динамитни бомби и др. Писмото отъ щаба, което най-сетне получихме, заповѣдваше да действуваме заедно съ Гьорче Петровъ въ Прилепско и гдето изобщо намѣримъ за добре; когато утихне въ Костурско, щѣли да ни пишатъ, за да се върнемъ тамъ, а между туй да имаме грижата да разрушимъ моста между Воденъ и Леринъ.

Тогава ние се върнахме назадъ въ посока къмъ Леринъ, за къмъ главния мостъ. Минахме презъ селото Крушевецъ, спрѣхме се тамъ и пратихме писмо да се съединимъ съ тамошнитѣ чети, понеже бѣхме вече оставени отъ Ацева. Писахме на Тольо паша и Дѣдо Кольо, като ги известявахме, че сме дошли та да се срещнемъ. Не зная какъ, нашето писмо попаднало въ ржцетѣ на аскера, който квартируваше въ едно отъ съседнитѣ села. Ние, изморени отъ пжть, се бѣхме установили подъ политѣ на върха Маргаритъ, близу до с. Крушевецъ. На сутриньта нашиятъ караулъ, който бѣше на самиятъ връхъ, ни извести, че отъ всички страни сме заобиколени отъ войска. Тъкмо въ това време бѣхме наклали огънь, дерѣхме овци за обѣдъ, и всичко си остана така, а ние побързахме да се изтеглимъ по височинитѣ, за да вземемъ позиции. Бѣхме разтоварили два товара бомби и динамитъ, и едвамъ сварихме да ги възкачимъ горе на позициитѣ. Не успѣхме както трѣбва да се разпредѣлимъ по мѣста, ами кой както можа̀ зае позиция и се почна люта борба.

Това бѣше на 2 октомврий зараньта. Войската като бѣсна налиташе. Ние бѣхме 116 души; съ насъ бѣха и Гьорче Петровъ и дошлитѣ съ него Лука Ивановъ, запасенъ офицеринъ, родомъ отъ Панагюрище (България), и Јово Јовановичъ, сръбски емигрантъ, билъ въ сръбската армия, родомъ черногорецъ. Турцитѣ постоянно получаваха подкрепления и достигнаха до петь шесть хиляди души. Позициитѣ ни бѣха на по-високо мѣсто, въ канари. Турцитѣ, като нападаха, трѣбваше да се катерятъ. Сражението трая до мръкнало и още следъ това. Отъ моитѣ четници паднаха двама: Кузо Головода, найхраброто момче, и Христо Бабчорски, сжщо тъй храбро момче, което въ Невеска уби четирима турци. Това бѣха първитѣ жертви отъ моята чета. Още едно момче загина, а ранени имаше шестима, между които и доста тежко Лазаръ попъ Трайковъ; куршумътъ бѣ миналъ презъ врата и устата та му избилъ и два зжба. Той при все това оздравѣ, но го затри сетне Коте войвода. Между раненитѣ бѣше и Јово Јовановичъ. Той се би храбро; раниха го въ окото. Раниха доста тежко и едно много самоотвержено и честно момче, влахче, по име Лука, отъ гр. Костуръ. То живѣеше въ с. Черешница и бѣше четникъ при мене. По-рано бѣхме го пратили въ Костуръ съ една важна терористична мисия противъ единъ предатель, който постоянно предаваше и подстрекаваше турцитѣ. Заловиха го въ града, като се усъмнили, види се, въ него. Самиятъ костурски гръцки владика Каравангелисъ го билъ до умиране, а и турцитѣ много го изтезавали: пекли го на мангалъ, та падалъ въ несвесть по 3-4 часа. При все това остана вѣренъ на клетвата, нищо не предаде. Закарали го въ Битоля да го сждятъ: и тамъ бой, изтезания, щѣлъ да умре въ затвора, но благодарение на единъ български докторъ, сжщо тъй затворенъ, билъ е тайно цѣренъ та остана живъ. Биде сжденъ и оправданъ. Сетне живѣ въ неговото си село. Когато се посъвзе, пакъ постжпи въ нашата чета. Тоя Лука именно оздравѣ и отъ ранитѣ, получени въ сражението при с. Крушевецъ, и сега се намира въ София.

Турцитѣ, напротивъ, въ това сражение дадоха много жертви; селянитѣ отъ с. Крушевецъ ни увѣряваха сетне, че имало до 400 души убити, което е твърде вѣроятно, защото турцитѣ много дръзко настжпваха та доближаваха дори до петь метра, до на щикъ. Това ставаше особено на мръкване. Като се стъмни, настжпи нашиятъ день и ние си пробихме пжть презъ най-слабия имъ флангъ, именно предприехме настжпление презъ една височина, гдето турскитѣ войници още на мръкване бѣха попривършили патронитѣ си, а мжчно можеха да си ги набавятъ. И наистина атаката излѣзе сполучлива. Раненитѣ ги поведохме съ насъ. Като си пробихме пжтъ, лутахме се цѣла нощь и най-сетне се оказа, че само съ два часа пжть сме се отдалечили отъ мѣсто, гдѣто се бихме. На сутриньта съ биноклитѣ си видѣхме вчерашнитѣ си позиции, почернѣли отъ войска. Турцитѣ цѣла недъля тамъ се движеха да прибиратъ мъртви и ранени. Казаха, че нашитѣ бомби се чували дори въ Битоля на петь часа разстояние.

Следъ това се присъединихме къмъ Тольо паша и 4—5 дена съ него се движехме. На 6 октомврий случайно се срещнахме въ Нидже планина, именно въ планината Барбешъ и Влашкитѣ колиби съ Сарафова. Времето бѣше студено, валѣше снѣгъ. Сарафовъ ни каза да се откажемъ отъ намѣрението си, защото мостътъ между Леринъ и Воденъ се пазѣлъ отъ много войска. При това каза, че поради зимата действието ще бжде невъзможно, та ни съветваше да се разпуснатъ въстаницитѣ, като прикриемъ негде оржжието: войводитѣ пъкъ и ржководителитѣ да останатъ съ малко четници да крепятъ духа на населението, и въ случай, че се прилагатъ нѣкакви реформи въ Македония, да посочватъ, ако има нужда, лица, способни да служатъ като жандари и др. Следъ това Сарафовъ, къмъ когото се присъедини и Гьорчо Петровъ, се отдѣли отъ насъ и тръгна, види се, за къмъ България. Ние пъкъ, костурскитѣ чети, се упжтихме къмъ своя районъ, за да приберемъ отъ народа оржжието.

VIII.

Четитѣ въ планината Вичъ попадатъ въ турска засада. — Заобиколенъ отъ турска войска, следъ тежки изпитания и пълно отчаяние Поповъ се избавя живъ. — Достигналъ до с. Блаца, на всѣкѫде се натъква на турски засади.—Следъ напразни лутания Поповъ тръгва за България презъ Гърция. — Нови страдания въ гръцки затвори. — Съ гръцки параходъ презъ Цариградъ до Бургасъ. — Поповъ тържествено посрещнатъ отъ гражданството въ Сливенъ.

5 мартъ.

Предстоеше въ едно денонощие да извървимъ 20 часа пѫть, — трѣбваше да преминемъ Леринското поле, отъ което бѣхме далече, та да навлѣземъ въ планината Вичъ. Осъмнахме въ политѣ на Вичъ, капнали отъ умора и гладъ. Срещнахме дървари българи, които отиваха въ планината (имаше наблизу български села), и по-уморенитѣ момчета се накачиха на добитъцитѣ. Дърваритѣ драговолно отстѫпиха. Вървейки на горе по единъ долъ, току пропукаха пушки отъ срещния баиръ. Отъ лѣво и дѣсно бѣше гора, а ние вървѣхме въ долъ; отпредъ бѣше устроена засада, а отзадъ бѣше поле — не можемъ се върна. Войводата Василъ Котевъ вървѣше напредъ и първата пушка го повали мъртъвъ. Нѣмаше време да мислимъ, какъ да залавяме позиции, ами се дръпнахме на лѣво въ гората, хвърлихме си и гуни и всичко. Тогава азъ оставихъ коня си. Вървейки все на лѣво по гората, излѣзохме надъ селото Бѣлъ Камъкъ. Току що излѣзли срещу селото, виждаме, че отъ него иде войска и захваща позиции. Тогава ние кривнахме на дѣсно по единъ трапъ и се отбихме въ една гора. Видѣхме, че отъ всички страни сме заобиколени съ войска, а мѣстото не позволяваше да се биемъ. Момчетата бѣха убити отъ умора и гладъ, повечето съ голи колѣна, боси, съ подути отъ студъ пръсти. Всичко туй за първъ пѫть ме отчая и решихъ да се самоубия. Поискахъ отъ едно момче револвера, понеже своя по-рано бѣхъ далъ на едно момче, което отиде въ Прилепъ и сетне не можà да се върне. Момчетата, като разбраха работата, отказахà и ме окуражиха. Азъ имъ казахъ, че нѣма живъ да се дамъ въ турски ржце, а тѣ отговориха, че нѣма да позволятъ това, но обещаха, че ако би да дойде да падна въ плѣнъ, това нѣма да оставятъ, и въ краенъ случай ще ме застрелятъ. Откачихъ си чантата, въ която имаше книжа, и я заровихъ на едно мѣсто: бѣхъ си бележилъ всичко, каквото преживѣвахме презъ въстанието. Момчетата помислиха, че ще се убия съ пушката, и взеха да ме отвръщатъ, но азъ ги успокоихъ, като имъ казахъ, че заравямъ чантата, та сетне, който остане живъ да я прибере, и затова нека всички да запомнятъ мѣстото. Въ туй време пристига на помощь на турцитѣ друга войска, именно въ селото Бѣлъ Каменъ, което отстоеше десетина минути ходъ отъ насъ. Ние се потайвахме въ горичката и чакахме турцитѣ да ни нападнатъ. Взе да вали снѣгъ и падна мъгла. Въ туй време пристига войската, която бѣше надъ насъ, почна да се прибира въ дѣсно отъ насъ. Тогава ние съ послѣдно усилие, азъ съ една бомба въ ржка, тръгнахме напредъ и можахме незабелязано да се промъкнемъ, като се изкачихме на горе. Азъ бѣхъ съ 20-тина души; другитѣ бѣха пръснати на разни страни и се чуваха гърмежи. Успѣхъ да се промъкна по посока къмъ село Блаца; приближихъ до селото само съ 7-8 души, а другитѣ, понеже бѣха Вишенци, се отбиха въ с. Вишени. Бѣше падналъ снѣгъ, та трѣбваше да пренощуваме въ Блаца, което бѣше опожарено, но въ което бѣха останали нѣколко кжщи. Именно за да не бждемъ въ тежестъ на селото, тѣзи, що бѣха отъ Вишени, отидоха тамъ.

Имахъ намѣрение на сутриньта да посъбера пръснатитѣ четници, що останаха назадъ и що бѣха се разпилѣли сигурно по околнитѣ села, както и да разбера, какви загуби сѫ претърпѣли. Трѣбваше да се прибере орѫжието имъ. Вече по мъркнало наближихме селото Блаца, кучетата лаеха, имаше, значи, хора. Но не знаехме, дали има войска или нѣкои отъ нашитѣ чети. Пратихъ едно момче, за да разбере, какво има въ селото, но то вече не се върна. Пратихъ и второ момче, но едвамъ що се отдѣли то отъ насъ и единъ залпъ отъ скрития аскеръ го повали. Тогава ние се върнахме и се отправихме къмъ селото Черешница. Но и тамъ войска. Тръгнахме за Олишкия манастиръ при село Олища и трѣбваше да минемъ презъ една пресѣка. Единъ отъ четницитѣ забележи, че се блещука огънъ отъ цигара; разбрахме, че и тамъ има войска. Тогава се насочихме къмъ една воденица близу до селото Олища. По височинитѣ бѣше падналъ снѣгъ, студено бѣше, 7. октомрий. Въ воденицата намѣрихме войводата Петъръ Погончевъ, който бѣше съ насъ преди да се пръснемъ. Съ него имаше двама души. Поогрѣхме се тамъ. Воденичарътъ ни направи качамакъ, та хапнахме малко. Следъ това момчетата си отидоха по селата Загоричани и Бобища; тѣ бѣха изгорѣли, та навѣрно щѣха да идатъ въ Клисура да търсятъ семействата си. Азъ и Погончевъ отидохме въ селото Олища и тамъ въ плѣвнята на Дѣдо Кузо се скрихме, до гуша въ плѣвата. Дохождаха войски и заобиколиха селото; дирѣха въстаници, за да имъ взематъ пушкитѣ. Наскоро турцитѣ си отидоха. Повикахъ да дойде учительтъ, който бѣше родомъ отъ Черешница, по име Аристидъ Дамяновъ. Питахъ го за нашитѣ чети, които бѣха останали съ Чакаларова, где сѫ, за да имъ пиша, та да се срещна съ тѣхъ. Той се зачуди, какъ съмъ се решилъ да остана тукъ, и ме посъветва да бѣгамъ, защото нѣма вече онзи предишния народъ, а сега сѫ всички предатели. Не можела жива душа да мръдне отъ едно село до друго, а камо ли да се знае, где е Чакаларовъ съ четата си.

Тогава на другия день Погончевъ отиде въ манастиря, гдето бѣше оставилъ жена си, дано намѣри у нея нѣкоя пара. Но манастиря заобиколили войски, следъ като Погончевъ влѣзълъ въ него, та се принудилъ да се преоблѣче въ калугерски дрехи, за да се спаси. Той остана тамъ. Въ това време войводата Никола Андреевъ и ръководительтъ Михаилъ Николовъ, които били въ планината Ежево, бѣха проводили едно влахче за хлѣбъ. Учительтъ бѣше узналъ, че влахчето дохождало, та по него имъ известява за мене, и тѣ на другата вечерь дойдоха, та ме взеха. На Погончевъ съобщихме, где да ни намѣри, но той не дойде.

Като излѣзохъ отъ селото, срещнахъ българския попъ (въ сѫщото село има и гъркомански попъ), и той, като ме видѣ безъ гуна, само въ куртка, даде ми своето расо. И така, азъ, съ попско расо подъ мишка, заминахъ за планината Дива Череша заедно съ Андреева и 7-8 души момци. Тамъ престояхме единъ день, дано нѣщо разберемъ за другитѣ чети. Отъ Андреева азъ и за Чакаларова нищо не можахъ да узная. Като не можехме тукъ да се прехранваме, прехвърлихме се въ планината Ежево, но и тукъ видѣхме зоръ за храна. Затова решихме, макаръ и съ рискъ, натискани отъ гладъ, да влѣземъ въ селото Чурилово. Останахме тамъ 24 часа. Бѣхме въ частна кѫща у познати на Андреева. Тукъ ми дадоха една гуна на единъ бившъ четникъ. И пакъ излѣзохме въ Ежевската планина.

Видѣхъ, че не може вече да се стои тамъ, че не може и да се разберемъ нито съ пръснатитѣ наши четници, нито да се довѣримъ вече на хората както по-напредъ, а отъ друга страна — студъ, гладъ... Решихме да прехвърлимъ въ Гърция и отъ тамъ въ България. Следъ четиринощно пжтуване (азъ, Никола Андреевъ, Михалъ Николовъ и още седемъ души) бѣхме въ Гърция. Ние не се криехме; повечето си бѣхме съ формата, като нѣмахме други дрехи, а оржжието си бѣхме оставили въ планината. Като пристигнахме въ Лариса, мене и още петима, които бѣха съ мене, право отъ гостилницата ни заловиха и ни откараха въ участъка. Другитѣ петима заедно съ Андреевъ и Николовъ, които бѣха на друга гостилница и бѣха облѣчени съ влашки дрехи, щомъ се научили, че сж ни аристували, избѣгали.

Въ участъка снеха дознание, кои сме и що сме. Ние всичко казвахме. Тамъ преспахме 18 дена. Спѣхме на гола земя, само въ една стая, а храната отъ насъ. Мене ме пуснаха да излизамъ въ града, та да видятъ, съ кого ще се събирамъ, а сжщевременно и съ цель, дано се полъжатъ и Чакаларовъ и Сарафовъ по туй, че ходя свободенъ, та и тѣ да дойдатъ въ Гърция. Чакаларовъ на парчета биха го направили, така го мразѣха. Слѣдъ 3—4 дена престанаха да ме пускатъ да излизамъ. Така ни държаха 18 дена. Азъ протестирахъ, защо ни държатъ затворени, а тѣ ни отговориха, че сме убивали гърци. Казахъ имъ, че сме убивали шпиони, все наши македонци, и то за да не пострадатъ други. Понеже разбраха, че съмъ отъ по-виднитѣ въстаници, вече по-човѣшки взеха да се отнасятъ, макаръ че изобщо всичко бѣше мизерно. Отидохъ и до окржжния управитель, следъ като дадохъ единъ писменъ протестъ, че Гърция се солидаризира съ турцитѣ, противъ които се боримъ. Напомнихъ имъ 1897 година и изгоренитѣ дувари и кжщи по околнитѣ гръцки села, презъ които минахме, — останки отъ турскитѣ опустошения въ Тесалия. Управительтъ се показа до негде трогнатъ, но и той ни забеляза, че сме убивали християни. Азъ му отговорихъ, че убиваме лошитѣ хора, убиваме единъ, за да не пострадатъ хиляда и единъ. Управительтъ каза, че той не може да ме освободи, но щѣлъ за това да телеграфира въ Атина. Дадохъ просба до руския консулъ въ Атина, но не последва никакъвъ отговоръ. Следъ това чрезъ единъ влашки поданикъ дадохъ писмо до ромънския консулъ съ копие до другитѣ консули. Въ писмото си казвахъ, че ние сме революционери, че поради студоветѣ сме принудени временно да се склонимъ въ България, че ще бжде жално, ако въ Гърция ни оставатъ да гниемъ по затворитѣ, че ще съжаляваме въ такъвъ случай, че не сме оставили коститѣ си на бойното поле и пр. Най-сетне пратихъ едно момче въ града Воло устно да доложи на австрийския консулъ. Той му отговорилъ, че сж известени за насъ и че скоро ще бждемъ освободени. Гръцкитѣ вестници бѣха писали: „Оржженачалникътъ Поповъ, идещъ отъ Македония съ петима души, биде заловенъ отъ нашата полиция въ Лариса и тѣзи дни се очаква въ Атина.“

Следъ 18 дена ни предадоха на единъ фелдфдбелъ, който по желѣзница ни доведе въ Воло и ни предаде на полицията. Тукъ полицейскиятъ началникъ много грубо се отнесе съ насъ, веднага ни нападна: „Вие, що изгорихте селата, що убивахте, грабѣхте, обезчестявахте момитѣ! и пр. и пр.“ Не ни оставаше да се защитимъ. Следъ две денонощия ни предадоха въ Пирея. Въ Воло къмъ насъ се прибавиха и други момчета, въстаници отъ Костурско, стигнали презъ Трикала. Нѣкои бѣха действували съ Коте войвода, та станахме 17 души. Това бѣше къмъ 9—10 ноемврий. Въ Пирея ни тикнаха въ една малка, влажна и съвършено нечиста стая, въ която имаше една качка и умирисала се риба. Едвамъ прави застанали се побирахме въ тая стаичка. Поискахме да дойде полицейскиятъ началникъ, за да позволи, щото единъ отъ нашитѣ момчета да излѣзе да ни донесе хлѣбъ. Отговориха ни: „тамъ мрете!“; поискахме вода, — не ни дадоха; поискахме да ни отворятъ, за да излѣземъ по нужда, отговориха: „тамъ въ качката, — въ рибата!“ Положението ни бѣше ужасно. Тогава викнахме да пѣемъ, колкото ни гласъ държи, — бѣше около 10 часа вечерьта — „Шумниятъ Вардаръ буйно се лѣе.“ Това обърна внимание на хората. Четникътъ Христо Георгиевъ отъ село Мокрени извика на гръцки: „Да живѣятъ гръцкитѣ затвори, градени за насъ!“ Дойде единъ гръцки кореспондентъ на гръцки вестникъ и ни попита, какво пѣемъ; попита и кой е главатаринътъ. Азъ му се обадихъ и казахъ, че пѣемъ революционната пѣсень, която сме пѣли и въ сраженията; пѣемъ, защото ни е много добре. Той поиска да му дамъ сведения за въстанието. Отговорихъ: „Какви сведения може да се даватъ при тая обстановка! Не ли е срамъ и грѣхъ за Гърция, така да се постѫпва съ насъ?! и пр.“ Той ни отговори, че ще ни донесатъ хлѣбъ и вода, но нищо не ни донесоха. Той самъ донесе една свѣщица, та два часа прекарахме на видѣло; той я донесе, за да може да си запише нѣщо. На другия день подъ конвой ни закараха въ Атина. Като вървѣхме презъ града, мнозина гърци скърцаха съ зѫби, клатѣха глава и изговаряха псувни и клетви. На гарата се натрупаха хора около насъ, пакъ тъй съ псувни и мръщене. Въ Атина престояхме два дена. Тукъ ни питаха, кой на кѫде иска да замине. Азъ съобщихъ, че искамъ за България презъ Триестъ. Градоначалникътъ каза; „Защо не минете презъ Цариградъ? Да не би да се боите, че ще ви предадемъ? Добре би било, ако имахме това право, но нѣмаме го.“

Между ония, що се присъедениха къмъ насъ, бѣше и ресенскиятъ войвода Спиро Олчевъ, братъ на известния софийски книжарь. Коте го бѣше обезорѫжилъ и му взелъ 30 лири народни пари и искалъ дори и да го убие. Ние решихме да заминемъ съ гръцки параходъ, щомъ тѣ така искаха. Пакъ ни препратиха въ Пирея, гдето престояхме още три дни. Тукъ ни тикнаха въ още по-мръсна стая, измокрена съ пикочь така, че само едно кющенце бѣше сухо, та се сменявахме съ другаритѣ, кой да седне тамъ, да си отпочинемъ. Ни хлѣбъ ни нищо. Изобщо страшно и безчеловѣчно. Дори и съ наши пари не искаха да ни доставятъ храна. Много по-лоши и отъ турци. Най-сетне дойде старши стражаръ и поиска да дадемъ пари, за да ни извадятъ билети. Събрахме по 12 лева на човѣкъ. Добре че на Спиро Олчевъ братъ му телеграфически му бѣ изпратилъ стотина лева. Взеха по 12 лева и извадиха билетъ по 10 лева на човѣкъ.

Качихме се на параходъ Хиосъ отъ компанията Неа Елиники. По пѫтя поискахме да ни дадатъ билетитѣ, и тогава видѣхме, че сѫ злоупотрѣбили по два лева на билетъ. Като дойдохме въ Цариградъ, още преди да доближимъ, азъ и Спиро Олчевъ си доплатихме и взехме втора класа, понеже подозирахме, че може гърцитѣ да ни предадатъ. Щомъ спрѣ параходътъ, капитанинътъ отиде при полицейскитѣ. Следъ малко дойдоха двама полицейски и ни запитаха, отъ где на кѫде пѫтуваме. Казахме, че идемъ отъ Атина за България. Тѣ всичко разбраха — дрехитѣ ни издаваха. Не се измина много, пакъ полицейски дойдоха заедно съ капитанина и питаха, имамъ ли паспортъ. Отговорихъ, че имамъ. „Дай го." Азъ сърдито отговорихъ: „Нѣмашъ право, когато излѣземъ на сухо, тогава." Капитанътъ взе неговата страна. Полицейскиятъ ядосанъ излѣзе. Капитанинътъ пъкъ ни съветваше да дадемъ на турцитѣ подкупъ. Той каза, че ако полицията донесе позволение отъ гръцкия консулъ, щѣлъ да бѫде принуденъ да ни предаде. Отговорихъ му, че азъ съмъ предизвестилъ всичкитѣ консули въ Цариградъ, и ако стане това, ние, всичкитѣ 17 души ще се биемъ, до когато ще можемъ, но живи нѣма да се предадемъ. Капитанинътъ се замисли на тия думи, — и вече нищо не стана. Параходътъ тръгна и на 19 ноемврий пристигнахме въ Бургасъ. Тукъ отъ агенцията на грѫцкото параходно дружество дойде човѣкъ да ни каже, да сме били благодарни на дружеството, че ни докарало читави.

Най-сетне на 22 с. м. пристигнахъ въ Сливенъ, отъ гдето още въ Бургасъ телеграфичаски запитаха, кога ще дойда. Съ музика, вѣнецъ и лента тържествено ме посрещнаха гражданитѣ. Азъ бѣхъ самичъкъ. На събрания народъ държахъ речь, изказахъ теглата на Македония, благодарихъ имъ за срещата.